

સંવત્ ૨૦૨૨ પોષસુદ ૨

સને. ૨૦૦૫ તા. ૧-૧-૦૬

-- પ્રકાશક :-
શ્રીસ્વામિનારાયણ
મંદિર ભુજ - કચ્છ.

કમ્પોઝ સેટીંગ
શ્રીનરનારાયણદેવ કોમ્પ્યુટર
શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર
ભુજ - કચ્છ.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

અધ્યાય ૧૨ થી ૧૮

(અર્થ સહિત)

www.jayswaminarayan.org

ૐ શ્રી પરમાત્મને નમઃ

અથ દ્વાદશોઽધ્યાયઃ

અર્જુન ઉવાચ ।

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥१॥
અર્જુન કહે છે = જે અનન્ય ભક્તજન આ પૂર્વે કહ્યું એ પ્રકારે
નિરન્તર આપના ભજન-ધ્યાનમાં સંલગ્ન રહીને આપની ઉપાસના
કરે છે. અને જે બીજાઓ અવ્યક્ત અક્ષરની ઉપાસના કરે છે. આ
બે પ્રકારના ઉપાસકોમાં અતિ ઉત્તમ યોગવેત્તા કોણ છે ? ॥૧॥

શ્રીભગવાનુવાચ ।

मयावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥२॥
શ્રીભગવાન કહે છે = મારામાં જ નિત્યયુક્ત થઈને મારી ઉપાસના કરે છે.
અને મારામાં જ જેઓ પરમ દૃઢ શ્રદ્ધાએ યુક્ત છે. તે જ મારા
ભક્તોમાં અતિ યુક્ત-યોગ્યતાવાળા શ્રેષ્ઠ માનેલા છે. ॥૨॥

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥३॥

सनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥४॥
અને જે જનો તો ઈન્દ્રિયોના સમૂહને રૂડે પ્રકારે વશમાં કરીને,
નિર્દેશ ન કરી શકાય એવું અને તેથીજ અવ્યક્ત, એવા કૂટસ્થ,
અચળ, અવિનાશી, અક્ષર-બ્રહ્મને ઉપાસે છે. અને સર્વત્ર સમ બુદ્ધિ
રાખનારા છે. અને ભૂત-પ્રાણીમાત્રનું હિત કરવામાંજ રાયનારા છે.
તો તેઓ પણ મનેજ પામે છે. ॥૩-૪॥

ક્લેશોઽધિકતરસ્તેષામવ્યક્તાસક્તચેતસામ્ ।

અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃખં દેહવદ્ધિરવાપ્યતે ॥૫॥

परन्तु-अव्यक्त अक्षर-ब्रह्ममां आसक्त यित्तवाणा ते अक्षरना
उपासकोने अति अधिक क्लेश सहेवो पडे છે. અને દેહધારીઓએ
આખરે દુઃખપૂર્વકજ તે અવ્યક્ત ગતિ પ્રાપ્ત કરાય છે. ॥૫॥

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।

अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥६॥

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।

भवामि नचिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥७॥

પણ જે જનો તો મત્પરાયણ થઈને સર્વ કર્મ મારામાં જ સમર્પણ
કરીને અનન્ય-એકાન્તિક ભક્તિયોગથી મારું જ ધ્યાન કરતાં મારી
જ ઉપાસના કરે છે.

તો હે પાર્થ! એ મારામાં જ ચિત્ત પરોવનારા મારા પ્રેમી એકાન્તિક ભક્તોનો હું થોડાજ સમયમાં મૃત્યુરૂપ સંસાર-સાગરથી ઉદ્ધાર કરનારો થાઉં છું. ॥૬-૭॥

મય્યેવ મન આધત્સ્વ મયિ બુદ્ધિ નિવેશય ।

નિવસિષ્યસિ મય્યેવ અત ઋર્ધ્વં ન સંશયઃ ॥૮॥

માટે તું મારામાં જ મન લગાવી દે! મારામાં જ બુદ્ધિ પરોવી દે! હવે પછી તું મારામાં જ નિવાસ પામીશ. આ વાતમાં કાંઈ સંશય ન કરીશ. ॥૮॥

અથ ચિત્તં સમાધાતું ન શક્નોષિ મયિ સ્થિરમ્ ।

અભ્યાસયોગેન તતો મામિચ્છામું ધનંજય ॥૯॥

અને જો તું મારામાં સ્થિર ચિત્ત રાખીને ઘણો સમય ધ્યાન કરવા સમર્થ ન થતો હોય, તો હે ધનંજય! અભ્યાસ-યોગથી તું મને પામવાની ઈચ્છા રાખ! ॥૯॥

અભ્યાસેડપ્યસમર્થોડસિ મત્કર્મપરમો ભવ ।

મદર્થમપિ કર્માણિ કુર્વન્સિદ્ધિમવાપ્સ્યસિ ॥૧૦॥

એવો અભ્યાસ કરવામાં પણ તું અસમર્થ હોય તો કેવળ મારે માટેજ કર્મ કરવામાં પરાયણ થઈ જા! મારે માટેજ કર્મ કરતાં કરતાં પણ મારી પ્રાપ્તિરૂપ સિદ્ધિને પામીશ. ॥૧૦॥

અથૈતદપ્યશક્તોડસિ કર્તું મદ્યોગમાશ્રિતઃ ।

સર્વકર્મફલત્યાગં તતઃ કુરુ યતાત્મવાન્ ॥૧૧॥

હવે- મારી પ્રાપ્તિ માટે એ પણ કરવા તું અસમર્થ હોય તો મારા ભક્તિ-યોગને આશરીને મન-બુદ્ધિને કાબુમાં રાખીને પછી સર્વ કર્મના ફળનો ત્યાગ કર! ॥૧૧॥

શ્રેયો હિ જ્ઞાનમભ્યાસાજ્ઞાનાદ્ધ્યાનં વિશિષ્યતે ।

ધ્યાનાત્કર્મફલત્યાગસ્ત્યાગાચ્છન્તિરન્તરમ્ ॥૧૨॥

અભ્યાસ કરતાં જ્ઞાન ઘણું સારું છે. જ્ઞાન કરતાં ધ્યાન વિશેષ સારું છે. ધ્યાન કરતાંય કર્મના ફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે. કેમકે ત્યાગથી તુરતજ પછી શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૨॥

અદ્વેષ્ટા સર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ એવ ચ ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ સમદુઃખસુખઃ ક્ષમી ॥૧૩॥

સંતુષ્ટઃ સતતં યોગી યતાત્મા વૃઢનિશ્ચયઃ ।

મય્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્યો મદ્ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥૧૪॥

સર્વ ભૂત-પ્રાણીમાત્રનો દ્વેષ નહિ કરનારો, નિઃસ્વાર્થપણે સર્વની મૈત્રી રાખનારો, અકારણ સર્વના ઉપર કડૂણા રાખનારો, મમતાએ સહિત અને અહંકારે પણ રહિત, સુખ-દુઃખમાં સમ રહેનારો અને અપરાધીને પણ અભય આપવારૂપ ક્ષમા રાખનારો, અને જે ભક્ત-યોગી સદાય સન્તોષી રહેતો હોય, મન ઈન્દ્રિયોને કાબુમાં રાખનારો અને મારા સ્વરૂપના દેહ નિશ્ચયવાળો હોય, મારામાં મન આદિક ઈન્દ્રિયો અને બુદ્ધિને અર્પણ કરીને મારીજ ભક્તિ કરનારો જે મારો ભક્ત તેજ મને પ્રિય છે. ॥૧૩-૧૪॥

યસ્માન્નોદિજતે લોકો લોકાન્નોદિજતે ચ યઃ ।

હર્ષામર્ષભયોદ્વેગૈર્મુક્તો યઃ સ ચ મે પ્રિયઃ ॥૧૫॥

અનપેક્ષઃ શુચિર્દક્ષ ઉદાસીનો ગતવ્યથઃ ।

સર્વાર્મ્ભપરિત્યાગી યો મદ્ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥૧૬॥

જેનાથી કોઈ પણ પ્રાણી ઉદ્વેગ ન પામે અને જે પોતે કોઈ પણ પ્રાણીથી ઉદ્વેગ ન પામે અને જે હર્ષ, અમર્ષ, ભય અને ઉદ્વેગાદિક વિકારોથી રહિત થઈને વર્તે તે ભક્ત મને પ્રિય છે.

જે કોઈની અપેક્ષા નથી રાખતો, અંદર-બહાર શુદ્ધ રહે છે. ચતુર, પક્ષપાતે રહિત વર્તનારો અને દુઃખાદિકની વ્યથા નહિ પામનારો, તેમજ સર્વ આરંભમાત્રનો પરિત્યાગ કરનારો જે મારો ભક્ત તેજ મને પ્રિય-વ્હાલો છે. ॥૧૫-૧૬॥

યો ન હૃષ્યતિ ન દ્વેષ્ટિ ન શોચતિ ન કાઙ્ક્ષતિ ।

શુભાશુભપરિત્યાગી ભક્તિમાન્યઃ સ મે પ્રિયઃ ॥૧૭॥

જે ક્યારેય હર્ષાઈ જતો નથી અને કોઈનો દ્વેષ પણ કરતો નથી, જે ક્યારેય શોક નથી કરતો તેમ કશાની આકાંક્ષા નથી રાખતો, અને સારા-નરસાનો સર્વનો પરિત્યાગ કરીને મારામાં ભક્તિવાળો જે ભક્તજન તે મને બહુજ પ્રિય-વ્હાલો છે. ॥૧૭॥

સમઃ શત્રૌ ચ મિત્રે ચ તથા માનાપમાનયોઃ ।
 શીતોષ્ણસુખદુઃખેષુ સમઃ સઙ્ગવિવર્જિતઃ ॥૧૮॥
 તુલ્યનિન્દાસ્તુતિર્મૌની સંતુષ્ટો યેન કેનચિત્ ।
 અનિકેતઃ સ્થિરમતિર્ભક્તિમાન્મે પ્રિયો નરઃ ॥૧૯॥

જે શત્રુમાં અને મિત્રમાં તથા માન-અપમાનમાં પણ સમ વર્તે છે. શીત-ઉષ્ણાદિક તથા સુખ-દુઃખમાં પણ જે સમ વર્તે છે. તેમજ સર્વમાં સંગ-આસક્તિએ રહિત છે.

જે નિન્દા અને સ્તુતિને સમાન સમજે છે. મનન કરવાના સ્વભાવવાળો છે, શરીરના નિર્વાહમાં જે કોઈ પદાર્થ મળી આવે તેનાથી જે સદાય સન્તોષી રહેનાર છે. એક જ સ્થાનમાં નિયત વાસ નહિ રાખનારો અને મારામાં સદાય સ્થિર બુદ્ધિ રાખનારો મારામાં ભક્તિમાન પુરુષ મને બહુજ ડાહ્યો છે. ॥૧૮-૧૯॥

યે તુ ધર્મ્યામૃતમિદં યથોક્તં પર્યુપાસતે ।

શ્રદ્ધધાના મત્પરમા ભક્તાસ્તેઽતીવ મે પ્રિયાઃ ॥૨૦॥

હે અર્જુન ! જે પુરુષો આ મારા ભક્તિ-યોગરૂપ ધર્મમય અમૃતનું મારા કહેવા પ્રમાણે વર્તીને પર્યુપાસન કરે છે. અને તેમાં શ્રદ્ધાયુક્ત થઈને મત્પરાયણજ વર્તે છે. તે મારા ભક્તો મને અતિશયજ પ્રિય-ડાહ્યામાં ડાહ્યા છે. ॥૨૦॥

ૐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં

યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે ભક્તિયોગો નામ

દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં

યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે ભક્તિયોગો નામ

દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

ૐ શ્રી પરમાત્મને નમઃ

અથ ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ

ભગવાનુવાચ ।

ઇદં શરીરં કૌન્તેય ક્ષેત્રમિત્યભિધીયતે ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥૧॥

શ્રી ભગવાન કહે છે = હે અર્જુન ! આ શરીરને ક્ષેત્ર એવા નામે કહેવામાં આવે છે. અને તે ક્ષેત્ર-શરીરને જે જાણે છે. તે જીવાત્માને ક્ષેત્રજ્ઞ એવા નામે તે ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ્ઞના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણનારા જ્ઞાની જનો કહે છે. ॥૧॥

ક્ષેત્રજ્ઞં चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોર્જ્ઞાનં યત્તજ્ઞાનં મતં મમ ॥૨॥

હે ભારત ! સર્વક્ષેત્ર-શરીરોમાં રહેલા ક્ષેત્રજ્ઞ-જીવાત્માને પણ....૧....ક્ષેત્રની પેઠેજ મને જ જાણ ! અને આ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ, એ બંનેના સ્વરૂપનું જે યથાર્થ જ્ઞાન તેજ જ્ઞાન છે. એમ મેં માનેલું છે. ॥૨॥

તત્ક્ષેત્રં યચ્ચ યાદૃક્ક યદ્વિકારિ યતશ્ચ યત્ ।

સ ચ યો યત્રભાવશ્ચ તત્સમાસેન મે શૃણુ ॥૩॥

તે ક્ષેત્ર-શરીર, જે છે. જેવું છે. જેવા વિકારવાળું છે. તથા જેના થકી જે થયેલું છે. તથા ક્ષેત્રજ્ઞ-જીવાત્મા જે છે. અને જેવા પ્રભાવવાળો છે. તે સઘળું સંક્ષેપથી મારા થકી સાંભળ ! ॥૩॥

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।

ब्रह्मासूत्रपदैश्चैव हेतुमद्विर्विनिश्चितैः ॥૪॥

આ ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ્ઞનું સ્વરૂપ સ્વભાવ વિગેરે ઋષિઓએ બહુ પ્રકારે નાના પ્રકારના વેદમંત્રોથી જુદું જુદું કહેવામાં આવ્યું છે. તેમજ-હેતુવાદ પૂર્વકનાં નિશ્ચિત અર્થવાળાં બ્રહ્મસૂત્રોનાં વાક્યોથી પણ કહેવામાં આવ્યું છે. ॥૪॥

महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ।

इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥૫॥

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः ।

एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥६॥

પંચ મહાભૂત, અહંકાર, અને અવ્યક્ત-પ્રકૃતિ, મહત્ત્વ, તથા દશ ઈન્દ્રિયો, એક મન અને શબ્દાદિક પાંચ ઈન્દ્રિયોના પાંચ વિષયો.

તેમજ ઈચ્છા, દ્વેષ, સુખ, દુઃખ, પંચભૂતના સમૂહરૂપ સ્થૂળ પિંડ, ચેતન જીવાત્માને ધારણ કરવું, અથવા ચેતના-બુદ્ધિ અને ધારણ અથવા ધૈર્ય, આ સંક્ષેપથી વિકારોએ યુક્ત ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કહેલું છે. ॥૫-૬॥

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।

आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥७॥

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ।

जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥८॥

असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।

नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टોपपत्तिषु ॥९॥

હવે-પાંચ શ્લોકથી જ્ઞાનનું લક્ષણ કહે છે — નિર્માન ભાવે વર્તવું, દંભે રહિત વર્તન રાખવું, અહિંસા, ક્ષમા રાખવી, મન અને વાણીથી સરલ વર્તવું, શ્રદ્ધા પૂર્વક ગુરૂની સેવા કરવી, અંદર અને બહારની શુદ્ધિ રાખવી, સ્વધર્માદિક આચરવામાં મનની સ્થિરતા રાખવી, અને મન-ઈન્દ્રિયોનો વિશેષપણે નિગ્રહ કરવો. ॥

ઈન્દ્રિયોથી ભોગવાતા શબ્દાદિક વિષયોમાં રાગે રહિત વર્તવું, કોઈ પ્રકારનો અહંકાર ન રાખવો, આ સંસારમાં અનુભવાતા જન્મ, મૃત્યું, જરા, વ્યાધિ, વિગેરે વિકારોમાં રહેલાં દુઃખ અને દોષોનું વારંવાર આલોચન રાખવું. ॥

પુત્ર, દારા અને દેહ-ગેહાદિક વસ્તુઓમાં આસક્તિ ન રાખવી, તેમજ તેમાં અતિ મમતાથી બંધાઈ જવું નહિ, સારા-નરસા સંજોગો પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેમાં સદાય સમચિત્તપણું રાખવું ॥૭-૯॥

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।

विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥१०॥

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।

एतज्જ્ઞાનમિતિ પ્રોક્તમજ્ઞાનં યદતોડન્યથા ॥૧૧॥

મારામાં અનન્ય યોગથી આવ્યભિચારિણી નિશ્ચળ ભક્તિ રાખવી. તથા એકાન્ત અને શુદ્ધ શાન્ત પ્રદેશમાં રહેવાની રૂચિ અને વિષયી જનસમુદાયમાં પ્રીતિ ન રાખવી. ॥

આત્મસ્વરૂપના અનુસન્ધાનપૂર્વક પરમાત્મસ્વરૂપમાં નિત્ય-નિરન્તર સ્થિતિ રાખવી અને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ અર્થનું દર્શન-સાક્ષાત્કાર કરવો. આ સઘળું જ્ઞાન એમ કહેલું છે. અને આનાથી જે વિપરીત તે અજ્ઞાન જાણવું. ॥૧૦-૧૧॥

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते ।

अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥१२॥

જે જાણવા યોગ્ય છે. અને જેને જાણીને અમૃતરૂપ-મુક્તિને પામે છે. તે હું તને સારી રીતે કહું છું. તે અનાદિ-આદિરહિત છે. હુંજ જેને પર-પ્રધાન છું એવું બ્રહ્મ છે. અને તે બ્રહ્મ સત્ એમ પણ નથી કહેવાતું, તેમ અસત્ એમ પણ નથી કહેવાતું. ॥૧૨॥

सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।

सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥१३॥

તે બ્રહ્મ સર્વ બાજુએ હાથ-પગવાળું છે. સર્વ બાજુએ નેત્ર, મસ્તક અને મુખવાળું છે. સર્વ બાજુએ કાનવાળું છે. કેમકે લોકમાં સર્વને આવરીને-વ્યાપીને રહે છે. ॥૧૩॥

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।

असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥१४॥

સર્વની ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો પ્રકાશ કરનારું છે. અને પોતે સર્વ ઈન્દ્રિયોથી રહિત છે. પોતે અસક્ત-નિર્લેપ છે. અને સર્વનું ધારણ-પોષણ કરનારું છે. પોતે માયિક ગુણોથી રહિત માટે નિર્ગુણ છે. અને નિયન્તાપણે ગુણનું ભોગવનારું પણ છે. ॥૧૪॥

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।

सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥१५॥

ભૂત-પ્રાણીમાત્રની બહાર અને અંદર પણ પૂર્ણરૂપે છે. ચર-અચરરૂપે પણ એજ છે. અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી તે દુર્વિજ્ઞેય છે. અને દૂર રહેલું પણ એ છે. અને સમીપમાં પણ એજ છે. ॥૧૫॥

અવિભક્તં ચ ભૂતેષુ વિભક્તમિવ ચ સ્થિતમ્ ।
 ભૂતભર્તૃ ચ તજ્ઞેયં ગ્રસિષ્ણુ પ્રભવિષ્ણુ ચ ॥૧૬॥
 સ્વયં અવિભક્ત-વિભાગશૂન્ય હોવા છતાં પણ સર્વ ભૂતોમાં
 વિભક્ત જેવું જ રહેલું છે. પ્રાણીઓનું ભરણ-પોષણ કરનારું, ઉત્પન્ન
 કરીને વૃદ્ધિ પમાડનારું અને વળી પ્રલય વખતે સર્વને ગળી લેનારું
 છે. અર્થાત્ સંહાર કરનારું છે. એવું તે જાણવું. ॥૧૬॥
 જ્યોતિષામપિ તજ્ઞ્યોતિસ્તમસઃ પરમુચ્યતે ।
 જ્ઞાનં જ્ઞેયં જ્ઞાનગમ્યં હૃદિ સર્વસ્ય વિષ્ણિતમ્ ॥૧૭॥
 સર્વ પ્રકાશ કરનારાં તેજોને પણ તે પ્રકાશ આપનારું છે. માયાના
 તમ-અંધકારથી પર કહેલું છે. જ્ઞાનરૂપ છે. જાણવા યોગ્ય છે.
 જ્ઞાનથીજ ગમ્ય-પ્રાપ્ય છે. અને સર્વના હૃદયમાં વસી રહ્યું છે. ॥૧૭॥
 ઇતિ ક્ષેત્રં તથા જ્ઞાનં જ્ઞેયં ચોક્તં સમાસતઃ ।
 મદ્ભક્ત એતદ્વિજાય મદ્ભાવાયોપપદ્યતે ॥૧૮॥
 આ પ્રમાણે ક્ષેત્ર, તથા જ્ઞાન શુદ્ધ આત્મતત્ત્વરૂપ સંક્ષેપથી કહી
 બતાવ્યું, મારો બક્ત આ બરોબર સમઝીને મારા ભાવને-સાધર્મ્યરૂપ
 પરમ પદને પામે છે. ॥૧૮॥
 પ્રકૃતિં પુરુષં ચૈવ વિદ્વ્યનાદી ઉભાવપિ ।
 વિકારાંશ્ચ ગુણાંશ્ચૈવ વિદ્ધિ પ્રકૃતિસમ્ભવાન્ ॥૧૯॥
 પ્રકૃતિ-માયા અને પુરુષ-જીવાત્મા એ બંનેને અનાદિ
 જાણ-સમઝ ! અને સર્વ વિકારો અને ગુણો તે પ્રકૃતિમાંથી
 થયેલા જાણ ! ॥૧૯॥
 કાર્યકરણકર્તૃત્વે હેતુઃ પ્રકૃતિરુચ્યતે ।
 પુરુષઃ સુખદુઃખાનાં ભોક્તૃત્વે હેતુરુચ્યતે ॥૨૦॥
 કાર્ય અને કારણના કર્તાપણામાં હેતુ પ્રકૃતિ કહેવાય છે.
 અને સુખ-દુઃખના ભોક્તા પણામાં હેતુ પુરુષ-જીવાત્મા
 કહેવાય છે. ॥૨૦॥
 પુરુષઃ પ્રકૃતિસ્થો હિ ભુક્તે પ્રકૃતિજાનુણાન્ ।
 કારણં ગુણસન્નોઽસ્ય સદસદ્યોનિજન્મસુ ॥૨૧॥
 પુરુષ-જીવાત્મા પ્રકૃતિમાં રહીનેજ પ્રકૃતિના ગુણો-વિષયોને

ભોગવે છે. અને આ જીવાત્માને સારી-નરસી યોનિઓમાં જન્મ પ્રાપ્ત
 થવામાં પ્રકૃતિના ગુણનો સંગ જ કારણ છે. ॥૨૧॥
 ઉપદ્રષ્ટાનુમન્તા ચ ભર્તા ભોક્તા મહેશ્વરઃ ।
 પરમાત્મેતિ ચાપ્યુક્તો દેહેઽસ્મિન્યુરુષઃ પરઃ ॥૨૨॥
 વળી - આ દેહમાં એક બીજો પુરુષ પણ રહેલો છે. અને તે
 ઉપદ્રષ્ટા-સાક્ષીરૂપે છે. અનુમન્તા-અનુમતિ આપનારો-બુદ્ધિનો પ્રેરક
 સર્વજ્ઞ છે. ભર્તા-ભરણ પોષણ કરનારો છે. ભોક્તા-શરીરભૂત
 જીવદ્વારા એ પણ ભોક્તા છે. અને મહેશ્વર-સૌનો મોટો ઉપરિ
 નિયામક છે. અને એને પરમાત્મા એમ પણ કહેવામાં આવે છે.
 ॥૨૨॥
 ય એવં વેત્તિ પુરુષં પ્રકૃતિં ચ ગુણૈઃ સહ ।
 સર્વથા વર્તમાનોઽપિ ન સ ભૂયોઽભિજાયતે ॥૨૩॥
 આ પ્રમાણે પુરુષને-પરમાત્માને અથવા જીવાત્માને તથા પ્રકૃતિ
 જે માયા તેને તેના ગુણોએ સહિત જે મનુષ્ય યથાર્થ જાણે છે. તે
 સર્વથા-હરકોઈ પ્રકારે વર્તતો હોય કે રહેતો હોય તો પણ તે ફરી
 જન્મ નથી પામતો. ॥૨૩॥
 ધ્યાનેનાત્મનિ પશ્યન્તિ કેચિદાત્માનમાત્મના ।
 અન્યે સાંખ્યેન યોગેન કર્મયોગેન ચાપરે ॥૨૪॥
 કેટલાક ઉપાસકો એ પરમાત્માને શુદ્ધ મનથી સ્વસ્વરૂપમાંજ
 ધ્યાનદ્વારા દેખે છે. સાક્ષાત્ અનુભવે છે. બીજા સાંખ્ય યોગથી અને
 કેટલાક તો કર્મયોગથી પણ એને દેખે છે. ॥૨૪॥
 અન્યે ત્વેવમજાનન્તઃ શ્રુત્વાન્યેભ્ય ઉપાસતે ।
 તેઽપિ ચાતિતરન્ત્યેવ મૃત્યું શ્રુતિપરાયણાઃ ॥૨૫॥
 બીજા કેટલાક આમ પૂરું નહિ સમજનારા તે તો બીજાઓ-
 તત્ત્વવેત્તા સત્યપુરુષો થકી સાંભળીને પરમાત્માની ઉપાસના કરે છે.
 તો તેવા શ્રવણપરાયણ વર્તનારા જનો પણ મૃત્યુપરમ્પરાથી ભરેલા
 આ સંસાર-સાગરને સર્વથા તરી જ જાય છે. ॥૨૫॥
 યાવત્સંજાયતે કિંચિત્સત્ત્વં સ્થાવરજઙ્ગમમ્ ।
 ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞાસંયોગાત્તદ્વિદ્ધિ ભરતર્ષભ ॥૨૬॥

હે ભરતર્ષભ ! જેટલાં સ્થાવર જંગમ પ્રાણી ઉત્પન્ન થાય છે. એ સઘળાં ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞના સંયોગથી જ ઉત્પન્ન થયેલાં તું જાણ ! ॥૨૬॥

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।

विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥૨૭॥

સર્વ ભૂતોમાં-પ્રાણીમાત્રમાં અન્તર્યામીભાવે સમાનપણે રહેલા પરમેશ્વરને જે જુએ છે. તેમજ-નાશ પામવાના સ્વભાવવાળાં આ શરીરોમાં રહેલા અવિનાશી આત્માને, જેમજ મને જે જુએ છે. તે જ બરું જુએ છે. ॥૨૭॥

समं पश्यन्हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।

न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥૨૮॥

અને સર્વત્ર સમપણે વસી રહેલા પરમેશ્વરને જોતો જે પુરૂષ કોઈ પણ આત્માને પોતે પોતાદ્વારા નાશ નથી કરતો તો તેવા વર્તનથી તે પરમ ગતિને પામે છે. ॥૨૮॥

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।

यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥૨૯॥

અને વળી જે પુરૂષ સઘળાં કર્મ પ્રકૃતિથીજ-પ્રકૃતિદ્વારાજ કરાય છે એમ જુએ છે. અને તેથી આત્માને સાક્ષાત્ અકર્તા જે જુએ છે તે પુરૂષ બરોબર જુએ છે-સમઝે છે. ॥૨૯॥

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।

तत एव च विस्तारं ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥૩૦॥

જ્યારે આ ભૂતોનો પૃથગ્ભાવ એકજ પરમાત્માને આધારે એ પરમાત્મામાંજ જુએ છે. અને તે પરમાત્મા થકી જ એ ભૂતોનો વિસ્તાર-સર્ગાદિક થતા જુએ છે. અથવા પ્રકૃતિમાંજ પૃથગ્ભાગ અને પ્રકૃતિથીજ સર્ગાદિક જુએ છે. ત્યારે એ બ્રહ્મ-આત્મસ્વરૂપને અથવા પરબ્રહ્મને પામે છે. ॥૩૦॥

अनादित्वाद्भिर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ।

शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥૩૧॥

હે કૌન્તેય ! આ અન્તર્યામી પરમાત્મા અનાદિ અને માયિક ગુણોથી રહિત-નિર્ગુણ હોવાથી અવિનાશી અને અક્ષર સ્વરૂપ છે. માટે શરીરમાં-સ્વશરીરભૂત જીવાત્મામાં રહેવા છતાં તે કરતાય નથી અને લેપાતાય નથી. ॥૩૧॥

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।

सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥૩૨॥

જેમ આકાશ સૂક્ષ્મતાને લીધે સર્વત્ર રહેવા છતાં લેપાતો નથી. તે જ પ્રમાણે પરમાત્મા સર્વત્ર દેહમાં-સ્વશરીરભૂત જીવાત્મામાં રહેવા છતાં તે તે આત્માઓનાં કર્મથી લેપાતા નથી. ॥૩૨॥

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।

क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥૩૩॥

હે ભારત ! જેમ એકજ સૂર્ય આ સઘળા લોકને પ્રકાશિત કરે છે. તેજ પ્રમાણે ક્ષેત્રી-ક્ષેત્રજ્ઞ પરમાત્મા આ સઘળા ક્ષેત્રભૂત આત્મવર્ગને પ્રકાશિત કરે છે. ॥૩૩॥

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।

भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम् ॥૩૪॥

આ પ્રમાણે ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ એ બંનેના વાસ્તવિક ભેદને જ્ઞાનરૂપ નેત્રોથી જુએ છે. તેમજ ભૂત-પ્રાણીમાત્રનો પ્રકૃતિ થકી જ્ઞાનદ્વારા થતો મોક્ષ-મોક્ષનો ઉપાય તેને જે જાણે છે. તે પરમજ્ઞાની ભક્તજન પર-પરમાત્માને અથવા પરમ ધામને પામે છે. ॥૩૪॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगो
नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥૧૩॥

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં
યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે
ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગો નામ ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ

॥૧૩॥

ॐ શ્રી પરમાત્મને નમઃ

અથ ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ

શ્રીભગવાનુવાચ ।

પરં ભૂયઃ પ્રવક્ષ્યામિ જ્ઞાનાનાં જ્ઞાનમુત્તમમ્ ।

યજ્ઞાત્વા મુનયઃ સર્વે પરાં સિદ્ધિમિતો ગતાઃ ॥૧॥

શ્રી ભગવાન કહે છે = સઘળાં જ્ઞાનોના મધ્યે અતિ ઉત્તમ માડું પરમ જ્ઞાન હું તને ફરીથી કહું છું. જે જ્ઞાનને જાણીને-સમઝીને સર્વ મુનિઓ આ સંસારમાંથી મુક્ત ભાવને પામીને પરમ સિદ્ધિ પામી ગયા છે. ॥૧॥

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।

सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ।२।

આ જ્ઞાનને આશરીને મારા સાધર્મ્યરૂપ પરમ મુક્તિને પામેલા મુક્તાત્માઓ સર્ગના આરંભમાં ઉત્પન્નેય થતા નથી અને પ્રલય વખતે કોઈ વ્યથા-વિકારને પણ પામતા નથી. ॥૨॥

मम योनिर्महद्ब्रह्मा तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ।

संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥३॥

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः सम्भवन्ति याः ।

तासां ब्रह्मा महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥४॥

હે ભારત ! જગત્ના કારણભૂત મારી મહત્-બ્રહ્મરૂપ માયા તેમાં હું ચેતનસમુદાયરૂપ ગર્ભ ધારણ કરું છું-સ્થાપન કરું છું. અને તેમાંથી સર્વ ભૂત-પ્રાણીમાત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે.

હે કૌન્તેય ! નાના પ્રકારની સઘળી યોનિઓમાં જે જે શરીરધારી પ્રાણીઓની આકૃતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તે સર્વની ગર્ભ ધારણ કરનારી માતાને સ્થાને મહત્ બ્રહ્મ માયા છે. અને તેમાં બીજ સ્થાપનારો પિતા હું છું. ॥૪॥

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।

निबद्धिन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥५॥

હે મહાબાહો ! સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણેય ગુણ પ્રકૃતિ-માયામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. તે અવ્યય-વિકારશૂન્ય અક્ષર-

અવિનાશી જીવાત્માને શરીરમાં બાંધે છે. ॥૫॥

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।

सुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥६॥

હે નિર્દોષ અર્જુન ! તે ત્રણ ગુણોમાં સત્ત્વગુણ નિર્મળ હોવાથી પ્રકાશ કરનારો અને નિર્વિકાર છે. તે આ જીવાત્માને સુખાસક્તિથી અને જ્ઞાનસક્તિથી બંધનમાં નાખે છે. ॥૬॥

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ।

तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥७॥

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।

प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥८॥

હે કૌન્તેય ! રજોગુણ રાગરૂપ છે. અને તે તૃષ્ણા અને આસક્તિનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. એમ જાણ ! માટે તે દેહધારી જીવાત્માને કર્મમાં અને તેના ફળમાં આસક્તિથી દેહમાં બાંધે છે.

સર્વ દેહધારીઓને મોહ ઉપજાવનારો તમોગુણ અજ્ઞાનથી થયેલો જાણ ! અને હે ભારત ! તેથી તે તમોગુણ જીવાત્માને પ્રમાદ, આળસ્ય અને નિદ્રા-ખૂબ ઉંઘવું, એવા એવા દુર્ગુણોથી દેહમાં બાંધે છે. ૭-૮

सत्त्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत ।

ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमदे संजयत्युत ॥९॥

હે ભારત ! સત્ત્વગુણ સુખમાં જોડે છે, રજોગુણ કર્મમાં જોડે છે. અને તમોગુણ તો જ્ઞાનને ઢાંકી દઈને પ્રમાદમાં પૂરેપૂરો નાખી દે છે. ॥૯॥

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।

रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥१०॥

હે ભારત ! ક્યારેક રજોગુણ અને તમોગુણને દબાવીને સત્ત્વગુણ વૃદ્ધિ પામે છે. તેમજ ક્યારેક સત્ત્વગુણ અને તમોગુણને દબાવીને રજોગુણ વધી જાય છે. અને ક્યારેક સત્ત્વગુણ અને રજોગુણને દબાવીને તમોગુણ વધી જાય છે. ॥૧૦॥

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।

ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥११॥

જ્યારે આ દેહમાં ઈન્દ્રિયોરૂપ સર્વ દ્વારમાં અને અન્તઃકરણમાં

પ્રકાશ-ચેતનતા અને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલું હોય ત્યારે સત્ત્વગુણ વૃદ્ધિ પામેલો છે એમ જાણવું જોઈએ. ॥૧૧॥

લોભઃ પ્રવૃત્તિરામ્ભઃ કર્મણામશમઃ સ્પૃહા ।

રજસ્યેતાનિ જાયન્તે વિવૃદ્ધે ભરતર્ષભ ॥૧૨॥

હે ભરતર્ષભ! જ્યારે રજોગુણ વૃદ્ધિ પામે છે. ત્યારે લોભ, પ્રવૃત્તિ અને કર્મોનો સકામ ભાવે આરંભ કરવો, અશાન્તિ અને વિષયભોગની લાલસા એ સઘળાં વધે છે. ॥૧૨॥

અપ્રકાશોઽપ્રવૃત્તિશ્ચ પ્રમાદો મોહ એવ ચ ।

તમસ્યેતાનિ જાયન્તે વિવૃદ્ધે કુરુનન્દન ॥૧૩॥

હે કુરુનન્દન! તમોગુણ જ્યારે વૃદ્ધિ પામે છે ત્યારે અન્તઃકરણમાં અને ઈન્દ્રિયોમાં અપ્રકાશ, કરવા યોગ્ય કર્મોમાં પણ અપ્રવૃત્તિ, તેમજ પ્રમાદ-અસાવધાનતા અને મોહ-નિદ્રા વિગેરે મોહિની વૃત્તિઓ, આ સઘળું ઉત્પન્ન થઈ આવે છે. ॥૧૩॥

યદા સત્ત્વે પ્રવૃદ્ધે તુ પ્રલયં યાતિ દેહમૃત્ ।

તદોત્તમવિદાં લોકાનમલાન્પ્રતિપદ્યતે ॥૧૪॥

જ્યારે સત્ત્વગુણ વૃદ્ધિ પામેલો હોય અને જો તે સમયમાં દેહધારી પ્રાણી પ્રલય-મૃત્યુ પામે છે. ત્યારે તો ઉત્તમ કર્મ કરનારા પુણ્યશાળી લોકોને પ્રાપ્યભૂત એવા નિર્મળ સ્વર્ગાદિક લોકોને પામે છે. ॥૧૪॥

રજસિ પ્રલયં ગત્વા કર્મસઙ્ગિષુ જાયતે ।

તથા પ્રલીનસ્તમસિ મૂઢયોનિષુ જાયતે ॥૧૫॥

રજોગુણ વૃદ્ધિ પામેલા સમયમાં મરણ પામીને મનુષ્ય કર્મમાં આસક્તિવાળા મનુષ્યોમાં જન્મ પામે છે. અને તમોગુણ વધેલા વખતમાં મરણ પામીને પશુપક્ષી આદિક મૂઢ યોનિમાં જન્મે છે. ॥૧૫॥

કર્મણઃ સુકૃતસ્યાહુઃ સાત્ત્વિકં નિર્મલં ફલમ્ ।

રજસસ્તુ ફલં દુઃખમજ્ઞાનં તમસઃ ફલમ્ ॥૧૬॥

સુકૃત- સાત્ત્વિક કર્મનું ફળ તો જ્ઞાન-સુખ આદિક સાત્ત્વિકજ નિર્મળ ફળ કહેલું છે. રાજસ કર્મનું ફળ દુઃખ-દુઃખમય છે. અને તામસ કર્મનું ફળ અજ્ઞાન-મોહ વિગેરે છે. ॥૧૬॥

સત્ત્વાત્સંજાયતે જ્ઞાનં રજસો લોભ એવ ચ ।

પ્રમાદમોહૌ તમસો ભવતોઽજ્ઞાનમેવ ચ ॥૧૭॥

સત્ત્વગુણ થકી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. અને રજોગુણ થકી તો નિશ્ચે લોભજ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તમોગુણ થકી પ્રમાદ અને મોહ ઉપજે છે. તેમજ અજ્ઞાન પણ ઉપજે છે જ. ॥૧૭॥

ઝર્ઘ્વં ગચ્છન્તિ સત્ત્વસ્થા મધ્યે તિષ્ઠન્તિ રાજસાઃ ।

જઘન્યગુણવૃત્તિસ્થા અધો ગચ્છન્તિ તામસાઃ ॥૧૮॥

સત્ત્વગુણમાં રહેનારા પુરૂષો સ્વર્ગાદિક ઊંચા લોકોમાં જાય છે. રજોગુણમાં રહેનારા રાજસ પુરૂષો મધ્ય-માનવ લોકમાં રહે છે. અને તમોગુણના કાર્યરૂપ નિદ્રા પ્રમાદ અને આલસ્યાદિક હલકા દોષોમાં રહેનારા તામસ પુરૂષો પશુ આદિક નીચ યોનિઓમાં જાય છે. ॥૧૮॥

નાન્યં ગુણેભ્યઃ કર્તારં યદા દ્રષ્ટાનુપશ્યતિ ।

ગુણેભ્યશ્ચ પરં વેત્તિ મદ્ભાવં સોઽધિગચ્છતિ ॥૧૯॥

જ્યારે દ્રષ્ટા-જીવાત્મા ત્રણ ગુણો સિવાય બીજા કોઈને કર્તા નથી દેખતો-સમજતો. અને ત્રણેય દુણોથી પર રહેલા પોતાના સ્વરૂપને તેમજ પરમાત્મસ્વરૂપને યથાર્થ સમજે છે. ત્યારે તે પુરૂષ મારા સ્વરૂપને પામે છે. ॥૧૯॥

ગુણાનેતાનતીત્ય ત્રીન્દેહી દેહસમુદ્ભવાન્ ।

જન્મમૃત્યુંજરાદુઃખૈર્વિમુક્તોઽમૃતમશ્નુતે ॥૨૦॥

દેહી-જીવાત્મા દેહના કારણભૂત એ ત્રણેય ગુણોને ઉલ્લંઘન કરીને ગુણાતીત થઈને જન્મ, મૃત્યું, જરા એ આદિક દુઃખોથી વિમુક્ત થઈને અમૃતને-મોક્ષને પામે છે. ॥૨૦॥

અર્જુન ડવાચ ।

કૈર્લિઙ્ગૈસ્ત્રીન્ગુણાનેતાનતીતો ભવતિ પ્રભો ।

કિમાચારઃ કથં ચૈતાંસ્ત્રીન્ગુણાનતિવર્તતે ॥૨૧॥

અર્જુન પૂછે છે = આ ત્રણ ગુણોને અતિક્રમણ કરીને રહેલો પુરૂષ કયાં કયાં લક્ષણોથી ઓળખાય છે? અને તે કેવા આચારવાળો હોય છે? તેમજ હે પ્રભો! એ ત્રણ ગુણોને એ કેવી રીતે અતિક્રમણ કરીને વર્તે છે? ॥૨૧॥

શ્રીભગવાનુવાચ ।

પ્રકાશં ચ પ્રવૃત્તિં ચ મોહમેવ ચ પાણ્ડવ ।
ન દ્વેષ્ટિ સંપ્રવૃત્તાનિ ન નિવૃત્તાનિ કાઙ્કતિ ॥૨૨॥
શ્રી ભગવાન કહે છે = હે પાંડવ ! પ્રકાશ, પ્રવૃત્તિ અને મોહ એ સઘળાં ત્રણ ગુણનાં કર્મો પ્રવર્તેલાંને નથી દ્વેષ કરતો, કે નિવૃત્તિ પામેલાંને નથી આકાંક્ષા કરતો. ॥૨૨॥

ઉદાસીનવદાસીનો ગુણૈર્યો ન વિચાલ્યતે ।
ગુણા વર્તન્ત ઇત્યેવ યોઽવતિષ્ઠતિ નેઙ્ગતે ॥૨૩॥
જે ઉદાસીનની માફક વર્તતો રહીને ગુણો જેને યળાયમાન કરી શકતા નથી અને સઘળું ગુણો જ કરી રહ્યા છે એમ માનીને જે સ્વસ્વરૂપાનુસન્ધાન રાખીને પરમાત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર વર્તે છે. તો તે પોતાની બ્રહ્મસ્થિતિ થકી ક્યારેય યળાયમાન થતો નથી. ॥૨૩॥

સમદુઃખસુખઃ સ્વસ્થઃ સમલોષ્ટાશ્મકાચ્ચનઃ ।
તુલ્યપ્રિયાપ્રિયો ધીરસ્તુલ્યનિન્દાત્મસંસ્તુતિઃ ॥૨૪॥
માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયોઃ ।
સર્વાર્મ્ભપરિત્યાગી ગુણાતીતઃ સ ઉચ્યતે ॥૨૫॥
જે સુખ-દુઃખમાં સમ વર્તે છે. અખંડ સ્વસ્વરૂપમાં જ રહે છે. કચરો, પથર અને કાંચન એ સઘળું જેને સરખું જ છે. પ્રિય-અપ્રિયનો સંયોગ પણ જેને તુલ્ય જ ભાસે છે. સદાય ધીરજ રાખનારો છે. અને પોતાની નિન્દા અને શ્લાઘા પણ જેને સરખીજ લાગે છે.

જે માન-અપમાનમાં પણ સમાન રહે છે. મિત્રપક્ષમાં અને શત્રુપક્ષમાં પણ જે સમાન વર્તે છે અને સર્વ આરંભમાત્રનો પરિત્યાગ કરનારો જે છે. તે પુરૂષ ગુણાતીત એવા નામે કહેવાય છે. ॥૨૪-૨૫॥

માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે ।
સ ગુણાન્સમતીત્યૈતાન્બ્રહ્માભૂયાય કલ્પતે ॥૨૬॥
હવે-ગુણાતીત થવાનો ઉપાય-પ્રકાર કહે છે-
વળી-જે મને અવ્યભિચારી-નિશ્ચળ ભક્તિયોગથી નિરન્તર સેવે છે-ભજે છે. તે પુરૂષ આ ત્રણેય ગુણોને ઉલ્લંઘન કરીને બ્રહ્મરૂપ

થવાને માટે યોગ્ય બને છે. ॥૨૬॥

બ્રહ્મણો હિ પ્રતિષ્ઠાહમમૃતસ્યાવ્યયસ્ય ચ ।
શાશ્વતસ્ય ચ ધર્મસ્ય સુખસેયૈકાન્તિકસ્ય ચ ॥૨૭॥
કારણ કે- અવિકારી અને અવિનાશી અમૃતસ્વરૂપ બ્રહ્મની પ્રતિષ્ઠા આશ્રય-આધાર હુંજ છું. તેમજ શાશ્વત-સનાતન એકાન્તિક ધર્મનો અને એકાન્તિક-આત્યન્તિક સુખ-આનન્દનો આશ્રય પણ હુંજ છું. ॥૨૭॥

ૐતત્સવિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષ્ઠત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે ગુણત્રયવિભાગયોગો નામ ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૧૪॥
ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષ્ઠત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે ગુણત્રયવિભાગયોગો નામ ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૧૪॥

ૐ શ્રી પરમાત્મને નમઃ

અથ પચ્ચદશોઽધ્યાયઃ

ભગવાનુવાચ ।

ઉર્ધ્વમૂલમધઃ શાખમશ્વત્થં પ્રાહુરવ્યયમ્ ।
છન્દાસિ યસ્ય પર્ણાનિ યસ્તં વેદ સ વેદવિત્ ॥૧॥
શ્રી ભગવાન કહે છે = આદિ-પુરૂષ પરમાત્મારૂપ ઉંચે મૂળ જેનું છે. નીચે બ્રહ્માદિક શાખાઓ જેની પ્રસરેલી છે. એવા સંસારરૂપ પીપળાના વૃક્ષને અવ્યય-અવિનાશી-નિત્ય કહે છે. અને વેદો જેનાં પાંદડાં છે. આવા સમૂળ સંસાર વૃક્ષને જે યથાર્થ સમજે છે. તેજ વેદના તાત્પર્યને જાણનારો છે. ॥૧॥

અધશ્ચોર્ધ્વં પ્રસૃતાસ્તસ્ય શાખા ગુણપ્રવૃદ્ધા વિષયપ્રવાલાઃ ।
અધશ્ચ મૂલાન્યનુસંતતાનિ કર્માનુબન્ધીનિ મનુષ્યલોકે ॥૨॥

સત્વાદિક ત્રણ ગુણોથી વૃદ્ધિ પામેલી અને વિષયોરૂપ સુન્દર પલ્લવ-કુંપળોવાળી એવી તે વૃક્ષની શાખાઓ નીચે અને ઉપર સર્વત્ર ફેલાઈ રહેલી છે. અને વળી મનુષ્ય લોકમાં કર્માનુસારે બન્ધાયેલાં અનેક વાસનાઓરૂપ મૂળો નીચે-ઉપર બધેય ફેલાઈ રહેલાં છે. ॥૨॥

ન રુપમસ્યેહ તથોપલભ્યતે નાન્તો ન ચાર્દિન ચ સંપ્રતિષ્ઠા ।
અશ્વત્થમેનં સુવિરુઢમૂલ મસન્ગશસ્ત્રેણ વૃઢેન છિત્ત્વા ॥૩॥
તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતવ્યં યસ્મિન્ગતા ન નિર્વતન્તે ભૂયઃ ।
તમેવ ચાઘં પુરુષં પ્રપદ્યે યતઃ પ્રવૃત્તિં પ્રસૂતા પુરાણી ॥૪॥

આ સંસાર-વૃક્ષનું વર્ણન કર્યું તેવું રૂપ આ લોકમાં તો ઉપલબ્ધ થતુંજ નથી. તેમજ આનો અન્ત અને આદિ પણ ઉપલબ્ધ થતો નથી અને એની સમ્પ્રતિષ્ઠા-ખરે ખરી રીતે એ શેમાં રહ્યો છે. એ પણ સમજાતું નથી. આવા અતિ જામી ગયેલાં ઊંડાં મૂળવાળા આ સંસાર-વૃક્ષને અનાસક્તિરૂપ દેહ શસ્ત્રથી છેદી નાખીને. તે પછી કે પદ-અવિયળ સ્થાન ખોળી કાઢવું જોઈએ. કે જે સ્થાનમાં ગયેલા મુક્તાત્માઓ ફરીથી સંસાર-મંડળમાં પાછા ફરતા નથી અને તે સર્વના આદિ પુરૂષ પરમાત્માનેજ હું શરણ પામું છું. કે જે પુરૂષ-પરમાત્મા થકી આ પુરાતન સંસારપ્રવૃત્તિ ચાલેલી છે. ॥૩-૪॥

નિર્માનમોહા જિતસન્ગદોષા અધ્યાત્મનિત્યા વિનિવૃત્તકામાઃ ।
દ્વન્દૈર્વિમુક્તાઃ સુખદુઃખસંજ્ઞૈર્ગચ્છન્ત્યમૂઢાઃ પદમવ્યયં તત્ ॥૫॥

તે અવિયળ પદ પામનારાઓનાં લક્ષણ કહે છે-

જેમના માન-મોહાદિક નષ્ટ થઈ ગયા હોય છે. જેમણે આસક્તિરૂપ દોષને સર્વથા જીતી લીધેલો હોય છે. આત્મજ્ઞાનમાં જે નિરન્તર દેહ સ્થિતિ પામેલા હોય છે. જેમની કામનાઓ સર્વાંશે નિવૃત્ત થયેલી હોય છે. અને સુખ-દુઃખાદિક નામનાં દ્વન્દ્વો થકી સર્વથા રહિત થયેલા હોય છે. આવા અમૂઢ-જ્ઞાની જનોજ તે અવ્યય-અક્ષર પદને પામે છે. ॥૫॥

ન તદ્દાસયતે સૂર્યો ન શશાઙ્કો ન પાવકઃ ।

યદ્રત્વા ન નિવતર્ત્તે તદ્દામ પરમં મમ ॥૬॥

તે ધામને સૂર્ય પ્રકાશ કરી શકતો નથી, તેમજ ચન્દ્રમા કે અગ્નિ પણ પ્રકાશ કરી શકતો નથી. અને જે સ્વયંપ્રકાશ ધામને પામીને પામનારા મુક્તાત્માઓ પાછા ફરતા નથી તે મારું પરમ-સર્વોત્કૃષ્ટ ધામ છે. ॥૬॥

મમૌવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ સનાતાનઃ ।

મનઃષષ્ટાનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ ॥૭॥

આ જીવલોકમાં મારો અંશભૂત સનાતન જીવાત્મા પ્રકૃતિમાં રહેલાં અને મન જેમાં છદ્મું છે. એવાં પાંચેય ઈન્દ્રિયોને પોતા તરફ ખેંચે છે-વશમાં રાખે છે. ॥૭॥

શરીરં યદવાપ્નોતિ યચ્ચાપ્યુત્ક્રામતીશ્વરઃ ।

ગૃહિત્વૈતાનિ સંયાતી વાયુર્ગન્ધાનિવાશયાત્ ॥૮॥

આ દેહનો સ્વામી-જીવાત્મા જે શરીરમાંથી નીકળે છે. તેમાંથી વાયુ પુષ્પાદિક સ્થાનમાંથી ગન્ધનેજ જેમ એમ આ મને સહિત ઈન્દ્રિયોને ગ્રહણ કરીને જે શરીરને પામે છે તેમાં તે મન-ઈન્દ્રિયોએ સહિત જાય છે. ॥૮॥

શ્રોત્રં ચક્ષું સ્પર્શનં ચ રસનં ઘ્રાણમેવ ચ ।

અધિષ્ઠાય મનશ્ચાયં વિષયાનુપસેવતે ॥૯॥

અને તે શરીરમાં આ જીવાત્મા શ્રોત્ર, ચક્ષુ અને ત્વચા તથા રસના અને ઘ્રાણ, તેમજ મન, આટલાંનો આશ્રય લઈને શબ્દાદિક વિષયોનું સેવન-ઉપભોગ કરે છે. ॥૯॥

ઉત્ક્રામન્તં સ્થિતં વાપિ ભુજ્જનં વા ગુણાન્વિતમ્ ।

વિમૂઢા નાનુપશ્યન્તિ પશ્યન્તિ જ્ઞાનચક્ષુષઃ ॥૧૦॥

આ પ્રમાણે શરીરમાંથી નીકળતો, શરીરમાં રહેતો, વિષયોને ભોગવતો અને સત્વાદિક ગુણોએ યુક્ત જણાતો આ જીવાત્મા તેને સર્વથા મૂઢ-અજ્ઞાની જનો નથી દેખતા, પણ જ્ઞાનરૂપ ચક્ષુ જેમનાં ખૂલી ગયેલાં છે તેવા જ્ઞાની જનો તો દેખે છે- અનુભવે છે. ॥૧૦॥

યતન્તો યોગિનશ્ચૈનં પશ્યન્ત્યાત્મન્યવસ્થિતમ્ ।

યતન્તોડપ્યકૃતામ્તાનો નૈનં પશ્યન્ત્યચેતસઃ ॥૧૧॥

યત્ન કરનારા યોગીજનો જ આ શરીરમાં રહેલા આત્માને જોઈ શકે છે, પણ જેમનાં અન્તઃકરણ અશુદ્ધ-મલીન છે તેવા અજ્ઞાની જનો તો યત્ન કરવા છતાં પણ એ આત્માને નથી દેખતા. ॥૧૧॥

યદાદિત્યગતં તેજો જગદ્ભાસયતેડચિલમ્ ।

યચ્ચન્દ્રમસિ યચ્ચાગ્નૌ તત્તેજો વિદ્ધિ મામકમ્ ॥૧૨॥

સૂર્યમંડળમાં રહેલું જે તેજ સમગ્ર જગતને પ્રકાશ કરી રહ્યું છે. તેમજ જે ચન્દ્રમંડળમાં તેજ છે, તથા અગ્નિમાં જે તેજ છે. તે તેજ

મારું જ-મેં જ આપેલું છે એમ જાણ ! ॥૧૨॥

ગામાવિશ્ય ચ ભૂતાનિ ધારયામ્યહમોજસા ।

પુષ્ણામિ ચૌષધીઃ સર્વાઃ સોમો ભૂત્વા રસાત્મકઃ ॥૧૩॥

અને હુંજ પૃથ્વીમાં પ્રવેશ કરીને મારા સામર્થ્યથી સર્વભૂતોને ધારણ કરું છું. તથા રસમય સ્વરૂપવાળા ચન્દ્રમારૂપે થઈને સર્વ ઔષધિઓનું હુંજ પોષણ કરું છું અર્થાત્ પૃથ્વીમાં ધારણ શક્તિ અને ચન્દ્રમાં પોષક શક્તિ એ મારીજ છે. એમ તું સમજ ! ॥૧૩॥

અહં વૈશ્વાનરો ભૂત્વા પ્રાણિનાં દેહમાશ્રિતઃ ।

પ્રાણાપાનસમાયુક્તઃ પચામ્યન્નં ચતુર્વિધમ્ ॥૧૪॥

હુંજ વૈશ્વાનર આગ્નિરૂપે થઈને પ્રાણીઓના દેહમાં રહીને પ્રાણ-અપાન વાયુએ યુક્ત થકો ભક્ષ્ય-ભોજ્યાદિક ચારેય પ્રકારના અન્નને પચવું છું. ॥૧૪॥

સર્વસ્ય ચાહં હૃદિ સંનિવિષ્ટો મત્તઃ સ્મૃતિર્જ્ઞાનનમપોહનં ચા
વેદૈશ્ચ સર્વૈરહમેવ વેદ્યો વેદાન્ત્કૃદ્વેદવિદેવ ચાહમ્ ॥૧૫॥

હુંજ સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમાં અન્તર્યામી-અંદર રહીને નિયમન કરનારારૂપે રહેલો છું. સર્વ પ્રાણી-માત્રને સ્મૃતિ, જ્ઞાન અને વિસ્મરણ, એ બધુંય કર્મફળપ્રદાતા એવા મારા થકીજ પ્રવર્તે છે. સર્વ વેદાદિક સચ્ચાસ્ત્રોથી જાણવા-સમજવા યોગ્ય હુંજ છું. અને વેદાન્તનો કરનારો અને વેદના રહસ્યને જાણનારો પણ હું જ છું. ॥૧૫॥

દ્વાવિમૌ પુરુષો લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર એવ ચ ।

ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૂટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે ॥૧૬॥

(માટેજ વેદના રહસ્યાર્થ રૂપ તત્ત્વત્રયને નિરૂપણ કરતાં પોતેજ કહે છે-) આ લોકમાં બે પુરુષ છે. એક ક્ષર અને બીજો અક્ષર. સર્વ ભૂત-પ્રાણીમાત્ર ક્ષર-બદ્ધ પુરુષ જીવાત્મા છે. અને બીજો કૂટસ્થ-શુદ્ધ નિર્વિકાર અક્ષર-મુક્ત પુરુષ છે. એમ કહેવાય છે. ॥૧૬॥

ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહતઃ ।

યો લોકત્રયમાવિશ્ય વિભર્ત્યવ્યય ઈશ્વરઃ ॥૧૭॥

અને ઉત્તમ પુરુષ ભગવાન તો એ બન્નેથી જુદાજ છે. અને

પરમાત્મા એવા નામે કહેલા છે. કે જે-ત્રણેય લોકમાં અન્તર્યામિભાવે પ્રવેશ કરીને તેને ધારણ કરે છે. અને સ્વરૂપથી જે નિર્વિકાર છે. અને તે સર્વના ઈશ્વર-સ્વામી એવા શ્રીનારાયણ છે. ॥૧૭॥

યસ્માત્ક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ ।

અતોસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥૧૮॥

હે અર્જુન ! જે કારણથી હું ક્ષરથી-સર્વ પ્રાણીવર્ગથી સ્વભાવથી અતીત-ન્યારો છું અને શુદ્ધ બ્રહ્મ અક્ષર-મુક્ત કરતાંય હું સ્વરૂપ-સ્વભાવથી પણ અતિશય ઉત્તમ-સર્વોપરિ છું. માટે સકળ લોકમાં અને વેદોમાં પણ હું પુરુષોત્તમ એવા મારા અસાધારણ નામથી પ્રસિદ્ધ છું. ॥૧૮॥

યો મામેવમસંમૂઢો જાનાતિ પુરુષોત્તમમ્ ।

સ સર્વવિદ્ભજતિ માં સર્વભાવેન ભારત ॥૧૯॥

હે ભારત ! જે જ્ઞાની ભક્ત મને આ પ્રમાણે યોખ્ખી રીતે સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ જાણે છે. તે સર્વ વાતને તત્ત્વથી સમજનારો છે. અને તે સર્વભાવથી-પ્રકારથી મનેજ ભજે છે-મારીજ ઉપાસના કરે છે. ॥૧૯॥

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ।

एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्न्याત્કૃતકૃત્યશ્ચ ભારત ॥૨૦॥

હે નિર્દોષ અર્જુન ! આ પ્રમાણે આ રહસ્ય ગોપનીય શાસ્ત્ર મેં તને કહ્યું છે. આ શાસ્ત્રને આ કહ્યું એમ સમજીને માણસ બુદ્ધિમાન-તત્ત્વવેત્તા થાય છે. અને કૃતાર્થ થઈ જાય છે. ॥૨૦॥

ॐતત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં

યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે પુરુષોત્તમયોગો નામ

પદ્મદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૫॥

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં

યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે પુરુષોત્તમયોગો

નામ પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૫॥

ૐ શ્રી પરમાત્મને નમઃ
અથ ષોડશોઽધ્યાયઃ

શ્રીભગવાનુવાચ ।

અભયં સત્ત્વસંશુદ્ધિર્જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ ।

દાનં દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ॥૧॥

શ્રી ભગવાન કહે છે = સર્વથા નિર્ભય વર્તવું, અન્તઃકરણની સમ્પૂર્ણ વિશુદ્ધિ, જ્ઞાનપૂર્વક ભક્તિ-યોગમાં દૃઢ સ્થિતિ, સાત્ત્વિક દાન, ઈન્દ્રિયોનું દમન, યજ્ઞ, સ્વાધ્યાય પઠન-પાઠન, તથા ભગવત્નામ-કીર્તન વિગેરેનો અભ્યાસ, નિર્મળ તપ અને ઈન્દ્રિયો તથા અન્તઃકરણની સરલતા રાખવી. ॥૧॥

અહિંસા સત્યમલોક્રોધસ્ત્યાગઃ શાન્તિરપૈશુનમ્ ।

દયા ભૂતેષ્વલોલુપ્ત્વં માર્દવં હ્રીરચાપલમ્ ॥૨॥

મન, વાણી અને શરીરથી હિંસાએ રહિત વર્તવું, યથાર્થ પણ પ્રિય બોલવું, ક્રોધના નિમિત્તમાં પણ ક્રોધ ન કરવો, કર્મના ફળનો અને કર્તાપણાના અભિમાનનો ત્યાગ, શાન્તિ, ચાડીયાપણું ન કરવું, ભૂત-પ્રાણીમાત્ર ઉપર અકારણ દયા રાખવી, વિષયોમાં લોલુપતા ન રાખવી, ક્રોમળતા રાખવી, નિન્દિત કામ કરવામાં લજ્જા રાખવી અને વ્યર્થ-નિષ્ફળ ચેષ્ટા ન કરવી. ॥૨॥

તેજઃ ક્ષમા ધૃતિઃ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનતા ।

ભવન્તિ સંપદં દૈવીમભિજાતસ્ય ભારત ॥૩॥

તેજ, ક્ષમા-પરાપરાધ સહન કરવાની શક્તિ, ધૈર્ય, શૌચ-પવિત્રતા, કોઈનો પણ દ્રોહ ન કરવાની વૃત્તિ, પોતાને વિષે પૂજ્યપણાના અભાવરૂપ નિરભિમાનતા, હે ભારત ! આ સઘળા ગુણો દૈવી સમ્પદાળાને હોય છે. ॥૩॥

દમ્ભો દર્પોઽભિમાનશ્ચ ક્રોધઃ પારુષ્યમેવ ચ ।

અજ્ઞાનં ચાભિજાતસ્ય પાર્થ સંપદમાસુરીમ્ ॥૪॥

હવે-આસુરી સમ્પદ્ કહે છે-હે પાર્થ ! દંભ, મિથ્યા આઠ્ઠમ્બર, અભિમાન, તેમજ ક્રોધ અને કઠોરતા અને અજ્ઞાન પણ, આ બધા

દુર્ગુણો આસુરી સમ્પદાળા મનુષ્યોમાં હોય છે. ॥૪॥

દૈવી સંપદ્વિમોક્ષાય નિબન્ધાયાસુરી મતા ।

મા શુચઃ સંપદં દૈવીમભિજાતોઽસિ પાણ્ડવ ॥૫॥

દૈવી સમ્પદ્ મુક્તિને માટે અને આસુરી સમ્પદ્ બન્ધનને માટે માનેલી છે. માટે હે પાંડવ ! તું શોક ન કર ! કેમકે તું તો દૈવી સમ્પદાએ યુક્ત ઉત્પન્ન થયેલો છે. ॥૫॥

દ્વૌ ભૂતસર્ગો લોકેઽસ્મિન્દૈવ આસુર એવ ચ ।

દૈવો વિસ્તરશઃ પ્રોક્તા આસુરં પાર્થ મે શૃણુ ॥૬॥

હે પાર્થ ! આ લોકમાં દૈવી-સમ્પદાળો અને આસુરી-સમ્પદાળો એવો બે પ્રકારનો ભૂતસર્ગ જોવામાં આવે છે. તેમાં દૈવી સર્ગ વિસ્તારપૂર્વક કહ્યો અને હવે આસુરી સર્ગ મારા થકી તું સાંભળ ! ॥૬॥

પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ જના ન વિદુરાસુરાઃ ।

ન શૌચ નાપિ ચાચારો ન સત્યં તેષુ વિદ્યતે ॥૭॥

આસુર-સ્વભાવવાળા માણસો પ્રવૃત્તિ શું ? અને નિવૃત્તિ શું ? એ બંનેને કાંઈ સમઝતાજ નથી. અને તેમનામાં શૌચ-પવિત્રતા નથી હોતી, તેમજ આચાર-ધર્મ પણ હોતો નથી. અને સત્ય પણ હોતું નથી. ॥૭॥

અસત્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદાહુરનીશ્વરમ્ ।

અપરસ્પરસંભૂતં કિમન્યત્કામહૈતુકમ્ ॥૮॥

તે આસુર જનો તો આ જગત્ને પણ અસત્ય, આશ્રયરહિત અને અનીશ્વર નિયન્તા વિનાનું ન ધણીયતુ કહે છે. અને કેવળ ભોગ-વિલાસને માટેજ છે. અને પરસ્પર સ્ત્રી-પુરુષના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થયા સિવાયનું બીજું શું છે ? એમ કહે છે. ॥૮॥

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥९॥

આવી નાસ્તિક તુચ્છ દૃષ્ટિને અવલંબીને નષ્ટપ્રાય આત્મા-મન અથવા સ્વભાવવાળા અને અતિ અલ્પ તુચ્છ બુદ્ધિવાળા, આવા સઘળા જગત્નું અહિત કરનારા ક્રૂરકર્મ મનુષ્યો જગતના વિનાશને માટે ઉગ્ર-ભયંકર કર્મ કરનારા થાય છે. ॥૯॥

કામમાશ્રિત્ય દુષ્પૂરંદમ્ભમાનમદાન્વિતાઃ ।
મોહાદ્ગૃહીત્વા સદ્ગ્રાહાન્પ્રવર્તન્તેડશુચિવ્રતાઃ ॥૧૦॥
દંભ, અભિમાન અને મદે યુક્ત તે મનુષ્યો દુષ્પૂર કામનો
આશ્રય કરીને અજ્ઞાનથી ખોટા દુરાગ્રહોને પકડીને અપવિત્ર
આચરણ કરતા થકા સંસારમાં પ્રવર્તે છે. ॥૧૦॥

ચિન્તામપરિમેયાં ચ પ્રલયાન્તામુપાશ્રિતાઃ ।
કામોપભોગપરમા ઇતાવદિતિ નિશ્ચિતાઃ ॥૧૧॥
ઠેઠ મરણ સુધીની અતિ અપાર ચિન્તામાં ગરકાવ થયેલા અને
કામ-વિષયોપભોગ કરવો એજ પ્રધાન જેમને છે. અને આટલુંજ
એ ખરું છે એમ દેહ ઠરાવ કરી બેઠેલા હોય છે. ॥૧૧॥

આશાપાશશતૈર્બદ્ધાઃ કામક્રોધપરાયણાઃ ।
ઈહન્તે કામભોગાર્થમન્યાયેનાર્થસચ્ચયાન્ ॥૧૨॥
સો એ સો આશાપાશોથી બન્ધાયેલા એ મનુષ્યો કામ ક્રોધ
પરાયણ વર્તનારા હોવાથી વિષય-સુખ સમ્પાદન કરવા માટેજ
અન્યાયથી પણ દ્રવ્યનો સંચય કરવા માટે ઉદમ કરે છે. ॥૧૨॥

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥૧૩॥
આ આટલું આજ મેં મેળવ્યું. આટલો મનોરથ પૂરો થઈ જશે.
આટલું દ્રવ્યાદિક સાધન તો છે. અને આટલું પણ ફરીથી પ્રાપ્ત થઈ
જશે. ॥૧૩॥

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥૧૪॥
આ શત્રુ મેં મારી નાખ્યો અને હવે બીજા શત્રુઓને પણ મારી
નાખીશ. હું સમર્થ છું. હું ભોગ-વિલાસ ભોગવવાવાળો છું. સઘળી
સિદ્ધિઓ મારા આધીનમાં છે. તેથી હું બળવાન અને સઘળી રીતે
સુખી છું. ॥૧૪॥

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥૧૫॥
અનેક ચિત્તવિભ્રાન્તા મોહજાલસમાવૃતાઃ ।
પ્રસક્તાઃ કામભોગેષુ પતન્તિ નરકેડશુચૌ ॥૧૬॥

મારે ધનસમ્પત્તિ પણ ખૂબ છે. અને ઘણા મોટા કુટુંબવાળો હું
છું. મારા જેવો બીજો કોણ છે. ? હું યજ્ઞ કરીશ. દાન કરીશ. અને
ખૂબ આનન્દ-મઝા કરીશ. આવા અજ્ઞાનથી મોહ પામી ગયેલા.

ચિત્તમાં રહેલી અનેક ભ્રમણાઓથી ભ્રમિત થઈ ગયેલા.
મોહજાળથી સમાવૃત-પૂર્ણ બન્ધન પામી ગયેલા. અને વિષય-
ભોગમાં અત્યન્ત આસક્ત એવા આસુર જનો અતિ અપવિત્ર
નરકમાં પડે છે. ॥૧૫-૧૬॥

आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।
यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥૧૭॥
તે પોતે પોતાનેજ શ્રેષ્ઠ માનનારા ધમંડી લોક ધન, મન અને
મદથી યુક્ત થઈને કેવળ નામ-માત્રના યજ્ઞોથી પાખંડ કરીને
શાસ્ત્રવિધિ વિનાનું યજ્ઞન-પૂજન કરે છે. ॥૧૭॥

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ।
मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥૧૮॥
તે મનુષ્યો અહંકાર, બળ, ગર્વ, કામ અને ક્રોધાદિક વિકારોને
વશ થઈને બીજાઓની નિન્દા કરનારા અને પોતાના અને બીજાઓના
દેહમાં રહેલા અન્તર્યામી મને-મારોજ દ્વેષ કરનારા થાય છે. ॥૧૮॥

तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभानાસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥૧૯॥
આ પ્રમાણે દ્વેષ કરનારા પાપી નઠારા નિર્દય નરાધમોને આ
સંસારમાં આસુરી યોનિઓમાંજ વારંવાર હું નાખું છું. ॥૧૯॥

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।
मामाप्रायैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥૨૦॥
હે કૌન્તેય ! જન્મો-જન્મ આસુરી યોનિને પામેલા તે મૂઢ માણસો
મને નહિ પામીનેજ પછી અધમ-અતિ નીચ ગતિને પામે છે. અર્થાત્
ધોર નરકમાંજ પડે છે. ॥૨૦॥

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥૨૧॥
કામ, ક્રોધ અને લોભ, એ આત્માનો વિનાશ-અધોગતિ કરનારા

ત્રણ પ્રકારના નરકના દ્વારભૂત છે. માટેજ એ ત્રણેયનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ॥૨૧॥

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।

आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥૨૨॥

હે કૌન્તેય ! નરકના દ્વારરૂપ એ કામાદિક ત્રણેય વિકારોથી રહિત થયેલો પુરૂષ પોતાના કલ્યાણનો ઉપાય કરે છે. અને તે પછી પરમ-સર્વોત્કૃષ્ટ ગતિરૂપ મનેજ પામે છે. ॥૨૨॥

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।

न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥૨૩॥

तस्माच्छास्त्र प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।

ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तिमिहार्हसि ॥૨૪॥

જે મનુષ્ય શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત વિધિનો ત્યાગ કરીને પોતાની ઈચ્છા મુજબ આચરણ કરે છે તે નથી સિદ્ધિને પામી શકતો, કે નથી સુખને પામતો કે નથી જ પર ગતિને પણ પામતો.

તે માટે તારે કાર્ય-અકાર્યની વ્યવસ્થાના નિર્ણયમાં શાસ્ત્રજ પ્રમાણ રૂપ છે. એમ જાણી-સમજીને આ લોકમાં શાસ્ત્રવિધાનથી કહેલું કર્મજ કરવાને તું યોગ્ય છે. ॥૨૩-૨૪॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां

योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंવાदे दैवासुरसंपद्विभागयोगो

नाम षोडशोऽध्यायः ॥૧૬॥

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં

યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે દૈવાસુર-

સમ્પદ્વિભાગયોગો નામ ષોડશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

ॐ श्री परमात्मने नमः

अथ सप्तदशोऽध्यायः

अर्जुन उवाच

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।

तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥૧॥

અર્જુન પૂછે છે = હે કૃષ્ણ ! જે શ્રદ્ધાયુક્ત મનુષ્યો શાસ્ત્રવિધિનો ત્યાગ કરીને યજન-પૂજન કરે છે. તેમની નિષ્ઠા-સ્થિતિ, તે કેવા પ્રકારની છે ? સાત્ત્વિકી છે ? કે રાજસી છે ? કિંવા તામસી છે ? ॥૧॥

श्रीभगवानुवाच

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।

सात्त्विकी राजसी चैव તામસી ચેતિ તાં શૃણુ ॥૨॥

શ્રીભગવાન કહે છે- દેહધારીઓને સાત્ત્વિકી, રાજસી અને તામસી એવી ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા સ્વાભાવિકીજ હોય છે. તે ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધાને તું મારા થકી સાંભળ ! ॥૨॥

सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।

શ્રદ્ધામયોઽયં પુરુષો યો યચ્છ્રદ્ધઃ સ એવ સઃ ॥૩॥

હે ભારત ! સર્વ મનુષ્યોને પોત-પોતાના અન્તઃકરણને અનુરૂપજ શ્રદ્ધા હોય છે. અને આ પુરૂષ-જીવાત્મા શ્રદ્ધામય-શ્રદ્ધાપ્રધાન છે. માટે જે પુરૂષ જેમાં-જેવી શ્રદ્ધાવાળો હોય છે. તો તે પોતે પણ તે રૂપજ છે. ॥૩॥

यजन्ते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ।

પ્રેતાન્મૃતગણાંશ્ચાન્યે યજન્તે તામસા જનાઃ ॥૪॥

સાત્ત્વિક મનુષ્યો ઈન્દ્રાદિક દેવોને પૂજે છે. રાજસ મનુષ્યો યક્ષ અને રાક્ષસોને પૂજે છે. અને બીજા તામસી જનો તો પ્રેત અને ભૂતગણોને પૂજે છે. ॥૪॥

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।

दम्भाहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥૫॥

કર્શયન્તઃ શરીરસ્થં ભૂતગ્રામમચેતસઃ ।

માં ચૈવાન્તઃ શરીરસ્થં તાન્વિદ્ધ્યાસુરનિશ્ચયાન્ ॥૬॥

જે મનુષ્ય શાસ્ત્રવિધિએ રહિત એવું મનઃકલ્પિત ધોર તપ તપે છે. અને દંભ તથા અહંકારે યુક્ત તેમજ કામનાઓ, રાગ-આસક્તિ અને શારીર બળના પણ અભિમાનવાળા હોઈને.

શરીરમાં-શરીરરૂપે રહેલા ભૂમિ આદિક ભૂતસમુદાયને કૃશ કરતા-દમન કરતા. અને મારા શરીરભૂત જીવાત્મામાં અન્તર્યામીરૂપે રહેલા એવા મને પણ દુભવતા થકા વર્તે છે. તેવા અજ્ઞાનીઓને તું આસુર નિશ્ચયવાળા જાણ ! ॥૫-૬॥

આહારસ્ત્વપિ સર્વસ્ય ત્રિવિધો ભવતિ પ્રિયઃ ।

યજ્ઞસ્તપસ્તથા દાનં તેષાં ભેદમિમં શ્રુણુ ॥૭॥

આહાર પણ સર્વને પોત-પોતાની રૂચિ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનો પ્રિય હોય છે. તેમજ યજ્ઞ, તપ અને દાન, તેના પણ ત્રણ-ત્રણ પ્રકાર છે. તેના ભેદ તું મારા થકી સાંભળ ! ॥૭॥

આયુઃ સત્ત્વબલારોગ્યસુખપ્રીતિવિવર્ધનાઃ ।

રસ્યાઃ સ્નિગ્ધાઃ સ્થિરા હૃદ્યા આહારાઃ સાત્ત્વિકપ્રિયાઃ ॥૮॥

આયુષ્ય, બુદ્ધિ, બળ, આરોગ્ય, સુખ અને પ્રીતિ, એ સર્વને વધારનારા, રસવાળા, ઘી વગેરે ચીકાશવાળા, બગડે નહિ એવા અને ખાંતાં પણ પ્રિય લાગે એવા આહાર-ભોજનના પદાર્થો સાત્ત્વિક પુરૂષોને પ્રિય છે. ॥૮॥

કટ્વમ્લલવળાત્યુષ્ણતીક્ષ્ણરૂક્ષવિદાહિનઃ ।

આહારા રાજસસ્યેષ્ટા દુઃખશોકામયપ્રદાઃ ॥૯॥

કડવા, ખાટા, ખરા, બહુજ ગરમા-ગરમ, તીખા, લૂખા, દાહ કરનારા તેમજ દુઃખ, શોક અને રોગને ઉત્પન્ન કરનારા આવા આહાર-ખાવાના પદાર્થો રાજસ માણસોને પ્રિય હોય છે. ॥૯॥

યાતયામં ગતરસં પૂતિ પર્યુષિતં ચ યત્ ।

ઉચ્છિષ્ટમપિ ચામેદ્યં ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥૧૦॥

રાંધ્યા પછી જેના ઉપર ઘણો વખત વીતી ગયો હોય. રસ વિનાનું, દુર્ગન્ધવાળું, વાસી અને ઉચ્છિષ્ટ તથા અપવિત્ર એવું જે ભોજન તે

તામસ જનોને પ્રિય હોય છે. ॥૧૦॥

અફલાકાઙ્કિભિર્યજ્ઞો વિધિદૃષ્ટો ય ઙ્ગ્યતે ।

યષ્ટ્યમેવેતિ મનઃ સમાધાય સ સાત્ત્વિકઃ ॥૧૧॥

શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે કરવામાં આવતો અને કરવો જ જોઈએ એ આપણી ફરજ કર્તવ્ય છે, એમ મનમાં સમાધાન-નિશ્ચય કરીને ફળાનુસન્ધાન નહિ રાખનારા નિષ્કામ માણસોએ કરેલા યજ્ઞ તે સાત્ત્વિક યજ્ઞ છે. ॥૧૧॥

અભિસંધાય તુ ફલં દમ્ભાર્થમપિ ચૈવ યત્ ।

ઙ્ગ્યતે ભરતશ્રેષ્ઠ તં યજ્ઞં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥૧૨॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ફળનું અનુસન્ધાન રાખીને તો, તેમજ દંભને ખાલી મોટાઈને પોષવાને માટેજ જે યજ્ઞ કરવામાં આવે છે. તેને તું રાજસ યજ્ઞ જાણ ! ॥૧૨॥

વિધિહીનમસૃષ્ટાન્નં મન્ત્રહીનમદક્ષિણમ્ ।

શ્રદ્ધાવિરહિતં યજ્ઞં તામસં પરિચક્ષતે ॥૧૩॥

શાસ્ત્રવિધિ સિવાયનો, અન્નનું પણ દાન જેમાં ન હોય, મન્ત્રનું ઉચ્ચારણ કર્યા સિવાયનો, દક્ષિણાઓ પણ જેમાં ન અપાય અને જેમાં શ્રદ્ધા પણ ન હોય એવા યજ્ઞને તામસ યજ્ઞ કહેવામાં આવે છે.

॥૧૩॥

દેવદ્વિજગુરુપ્રાજ્ઞપૂજનં શૌચમાર્જવમ્ ।

બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ શારીરં તપ ઉચ્યતે ॥૧૪॥

દેવતા, બ્રાહ્મણ, ગુરુ અને પ્રાજ્ઞ-સાધુજનો વિગેરેનું પૂજન કરવું, પવિત્રતા રાખવી, સરલતા, બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસા, આ શરીરસંબંધી-શરીરસાધ્ય તપ કહેવાય છે. ॥૧૪॥

અનુદ્વેગકરં વાક્યં સત્યં પ્રિયહિતં ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયાભ્યસનં ચૈવ વાઙ્મયં તપ ઉચ્યતે ॥૧૫॥

હોઈને પણ ઉદ્વેગ નહિ કરનારું, સાંભળતાં પ્રિય લાગે અને હિત કરે, એવું જે સત્ય-યથાર્થ ભાષણ, સચ્છાસ્ત્રનું પઠન-પાઠન, તેમજ ભગવન્નામ-મંત્રાદિકના જપનો અભ્યાસ કરવો, એ વાંગ્મય-વાણીથી સિદ્ધ થતું તપ કહેવાય છે. ॥૧૫॥

મનઃ પ્રસાદઃ સૌમ્યત્વં મૌનમાત્મવિનિગ્રહઃ ।
ભાવસંશુદ્ધિરિત્યેતત્તપો માનસમુચ્યતે ॥૧૬॥

મનની પ્રસન્નતા, સૌમ્યતા-શાન્તસ્વભાવતા, મૌન-ભગવત્સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા, મનનો સર્વથા નિગ્રહ અને અન્તઃકરણની સમ્યક્શુદ્ધિ, આ સઘળું માનસ-મનઃસાધ્ય તપ કહેવામાં આવે છે. ॥૧૬॥

શ્રદ્ધયા પરયા તપ્ત્વં તપસ્તત્ત્રિવિધં નરૈઃ ।
અફલાકાઙ્ક્ષિભિર્યુક્તૈઃ સાત્ત્વિકં પરિચક્ષતે ॥૧૭॥

ફળની આકાંક્ષા નહિ રાખનારા અને ભગવત્સ્વરૂપમાં જોડાયેલા મનુષ્યોએ પરમ શ્રદ્ધાથી કરવામાં આવતું ઉપર બતાવેલું એ ત્રણેય પ્રકારનું તપ સાત્ત્વિક તપ કહેવાય છે. ॥૧૭॥

સત્કારમાનપૂજાર્થં તપો દમ્ભેન ચૈવ યત્ ।
ક્રિયતે તદિહ પ્રોક્તં રાજસં ચલમધ્રુવમ્ ॥૧૮॥

સત્કાર માટે, મન-મરતબા માટે અને લોકમાં પૂજા થાય તે માટે અને તે પણ દંભથી જ કરવામાં આવતું આવું જે તપ આ લોકમાં કરવામાં આવે છે તે રાજસ તપ કહેવાય છે. અને તે ચળ-ક્ષણિક અને અસ્થિર બહુ લાંબો સમય ન નભે એવું હોય છે. ॥૧૮॥

મૂઠગ્રાહેણાત્મનો યત્પીડયા ક્રિયતે તપઃ ।
પરસ્યોત્સાદનાર્થં વા તત્તામસમુદાહતમ્ ॥૧૯॥

મૂઠપણે દુરાગ્રહથી અને શરીરને તેમજ મનને પણ કલેશ પડે તેવું જે તપ કરાય છે તથા પરનો વિનાશ-ભુંડું કરવા માટે કરવામાં આવતું તપ તે તામસ તપ કહેવાય છે. ॥૧૯॥

દાતવ્યમિતિ યદ્દાનં દીયતે ઽનુપકારિણે ।
દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદ્દાનં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્ ૨૦ ॥

દાન આપવું જ જોઈએ એમ ધારીને જે દાન દેશ, કાળ અને પાત્ર-સુપાત્ર જોઈને તેમાં જેના તરફથી ઉપકારૂપ બદલાની આશા પણ ન હોય એવાને આપવામાં આવતું જે દાન તે સાત્ત્વિક દાન કહેવાય છે. ॥૨૦॥

યત્તુ પ્રત્યુપકારાર્થં ફલમુદ્દિશ્ય વા પુનઃ ।
દીયતે ચ પરિક્લિષ્ટં તદ્દાનં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥૨૧॥

જે દાન તો પ્રત્યુપકાર થવાને માટે અથવા ફળનો ઉદ્દેશ કલ્પીને કલેશપૂર્વક આપવામાં આવે છે. તે રાજસ દાન કહેવાય છે. ॥૨૧॥

અદેશકાલે યદ્દાનમપાત્રે ભ્યશ્ચ દીયતે ।

અસત્કૃતમવજ્ઞાતં તત્તામસમુદાહતમ્ ॥૨૨॥

સારા-નરસા દેશ કાળનો વિચાર કર્યા વિનાજ, અપાત્રોને, સત્કાર સિવાય, અથવા તિરસ્કાર કરીને જે દાન આપવામાં આવે છે. તે તામસ દાન કહેવાય છે. ॥૨૨॥

ૐ તત્સવિતિ નિર્દેશો બ્રહ્મણસ્ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ ।

બ્રાહ્મણાસ્તેન વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ વિહિતાઃ પુરા ॥૨૩॥

ૐ, તત્ અને ત્ એમ ત્રણ પ્રકારે બ્રહ્મનો નિર્દેશ કહેલો છે. અને તેનાથીજ પૂર્વે-સૃષ્ટિના આરંભમાં બ્રાહ્મણો, વેદો અને યજ્ઞો રચેલા છે. ॥૨૩॥

તસ્માદોમિત્યુદાહત્ય યજ્ઞદાનતપઃ ક્રિયાઃ ।

પ્રવર્તન્તે વિધાનોક્તાઃ સતતં બ્રહ્મવાદિનામ્ ॥૨૪॥

માટેજ બ્રહ્મવાદી સત્પુરૂષોની વેદના વિધાનથી કહેલી યજ્ઞ, દાન અને તપ વિગેરે ક્રિયાઓ “ૐ” એવા ઉચ્ચારણ પૂર્વકજ પ્રવર્તે છે. ॥૨૪॥

તદિત્યનભિસંધાય ફલં યજ્ઞતપઃ ક્રિયાઃ ।

દાનક્રિયાશ્ચ વિવિધાઃ ક્રિયન્તે મોક્ષકાઙ્ક્ષિભિઃ ॥૨૫॥

“તત્” તે પરમેશ્વરજ આ સઘળું છે. એમ ધારીને ફળનું અનુસન્ધાન નહિ રાખતાં મોક્ષાર્થી જનોએ યજ્ઞ અને તપ વિગેરે ક્રિયાઓ તથા વિવિધ પ્રકારની દાન-ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે. ॥૨૫॥

સદ્ભાવે સાધુભાવે ચ સદિત્યેતત્પ્રયુજ્યતે ।

પ્રશસ્તે કર્મણિ તથા સચ્છબ્દઃ પાર્થ યુજ્યતે ॥૨૬॥

“સત્” એ શબ્દનો સારા સત્યભાવમાં તેમજ સાધુ-શ્રેષ્ઠભાવમાં પ્રયોગ કરાય છે. તેમજ હે પાર્થ! પ્રશસ્ત-શ્રેષ્ઠ કર્મમાં પણ “સત્” શબ્દનો પ્રયોગ કરાય છે. ॥૨૬॥

યજ્ઞે તપસિ દાને ચ સ્થિતિઃ સવિતિ ચોચ્યતે ।

કર્મ ચૈવ તદર્થીયં સદિત્યેવાભિધીયતે ॥૨૭॥
 તથા યજ્ઞમાં, તપમાં અને દાનમાં જે સ્થિતિ-સ્થિરતાપૂર્વક વર્તવું
 તે “સત્” એવા શબ્દથી કહેવાય છે. તેમજ તે યજ્ઞાદિક માટે કરવામાં
 આવતું કર્મ તે પણ “સત્” એવા શબ્દથીજ કહેવાય છે. ॥૨૭॥
 અશ્રદ્ધયા હુતં દત્તં તપસ્તપ્તં કૃતં ચ યત્ ।
 અસદિત્યુચ્યતે પાર્થ ન ચ તત્સ્રેત્ય નો જ્ઞ ॥૨૮॥
 હે પાર્થ ! શ્રદ્ધા વિનાનું હોમેલું, દાન આપેલું, તપ તપેલું અને
 બાકીનું પણ જે કાંઈ કરેલું કર્મ તે અસત્ એમ કહેવાય છે. અને તે
 કર્મનું ફળ મર્યા પછી તેમજ મર્યા પહેલાં આ લોકમાં પણ નથીજ
 મળતું. ॥૨૮॥

ૐતત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે
 શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે શ્રદ્ધાત્રયવિભાગયોગો નામ સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે
 શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે શ્રદ્ધાત્રય-વિભાગયોગો નામ

સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

ૐ શ્રી પરમાત્મને નમઃ

અષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ

અર્જુન ઉવાચ

સંન્યાસસ્ય મહાબાહો તત્ત્વમિચ્છામિ વેદિતુમ્ ।
 ત્યાગસ્ય ચ હૃષીકેશ પૃથક્કેશિનિષૂદન ॥૧॥
 અર્જુન પૂછે છે = હે મહાબાહો ! હું સંન્યાસનું તત્ત્વ-યથાર્થ સ્વરૂપ
 જાણવા ઈચ્છું છું. અને હે હૃષીકેશ ! હે કેશિનિષૂદન ! ત્યાગનું તત્ત્વ
 પમ સંન્યાસથી ભિન્નપણે જાણવા ઈચ્છું છું. ॥૧॥

શ્રીભગવાનુવાચ ।

કામ્યાનાં કર્મણાં ન્યાસં સંન્યાસં કવયો વિદુઃ ।
 સર્વકર્મફલત્યાગં પ્રાહુસ્ત્યાગં વિચક્ષણાઃ ॥૨॥
 શ્રીભગવાન કહે છે = કેટલાક કવિ-પંડિતો કામ્ય કર્મના
 ત્યાગનેજ સંન્યાસ જાણે છે. અને કેટલાક વિચક્ષણ જ્ઞાનીજનો સર્વ

કર્મના ફળત્યાગને ત્યાગ એ પ્રમાણે કહે છે. ॥૨॥
 ત્યાજ્યં દોષવદિત્યેકે કર્મ પ્રાહુર્મનીષિણઃ ।
 યજ્ઞદાનતપઃકર્મ ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપરે ॥૩॥
 કેટલાક સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળા ડાહ્યા માણસો દોષવાળાં કર્મ ત્યાગ
 કરવાં એમ કહે છે. ત્યારે બીજાઓ કેટલાક એમ કહે છે કે યજ્ઞ,
 દાન અને તપ એવાં એવાં કર્મ તો ન જ તજવાં. ॥૩॥
 નિશ્ચયં શ્રુણુ મે તત્ર ત્યાગે ભરતસત્તમ ।
 ત્યાગો હિ પુરુષવ્યાઘ્ર ત્રિવિધઃ સંપ્રકીર્તિતઃ ॥૪॥
 હે ભરતસત્તમ ! તે ત્યાગના સમ્બન્ધમાં મારો નિશ્ચય સાંભળ
 હે પુરુષવ્યાઘ્ર ! તે ત્યાગ તો ત્રણ પ્રકારનો વિગતવાર કહેલો છે. ॥૪॥
 યજ્ઞદાનતપઃ કર્મ ન ત્યાજ્યં કાર્યમેવ તત્ ।
 યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ પાવનાનિ મનીષિણામ્ ॥૫॥
 યજ્ઞ, દાન અને તપ, એવાં કર્મ તો તજવા લાયક નથી, માટે એ
 તો કરવાંજ. કેમકે યજ્ઞ, દાન અને તપ, એ તો બધાં સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળા
 મનુષ્યોને પણ પાવન કરનારાં જ છે. ॥૫॥
 એતાન્યપિ તુ કર્માણિ સઙ્ગં ત્યક્ત્વા ફલાનિચ ।
 કર્તવ્યાનીતિ મે પાર્થ નિશ્ચિતં મતમુત્તમમ્ ॥૬॥
 અને આ સઘળાંય કર્મ પણ હે પાર્થ ! સંગ-આસક્તિ અને ફળની
 આશા પણ છોડી દઈને જ કરવાં. એમ મારો ઉત્તમ નિશ્ચિત મત-
 અભિપ્રાય છે. ॥૬॥

નિયતસ્ય તુ સંન્યાસઃ કર્મણો નોપપદ્યતે ।
 મોહાત્તસ્ય પરિત્યાગસ્તામસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥૭॥
 નિયત-અવશ્ય પ્રાપ્ત કર્મનો તો ત્યાગ કરવો ઘટતો જ નથી.
 અને જો મોહથી-વિપરીત સમઝણથી તેનો પરિત્યાગ કરે છે. તો તે
 તામસ-અધોગતિ આપનારો ત્યાગ કહેલો છે. ॥૭॥
 દુઃખમિત્યેવ યત્કર્મ કાયક્લેશભયાત્યજેત્ ।
 સ કૃત્વા રાજસં ત્યાગં નૈવ ત્યાગફલં લભેત્ ॥૮॥
 કર્મ તો દુઃખરૂપ જ છે. એમ જાણીને શરીરકલેશના ભયથી જે
 કર્મનો ત્યાગ કરે છે. તે પુરુષ એવો રાજસ ત્યાગ કરીને ત્યાગના

ફળને નથી પામતો. એ ત્યાગનો કાંઈ અર્થ જ નથી. ॥૮॥

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।

सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः॥१॥

કર્મ કરવુંજ જોઈએ એમ સમઝીને હે અર્જુન ! જે નિયત કર્મ કર્યા કરે છે. અને તેમાં સંગ-આસક્તિ અને ફળ પણ છોડી દઈને કરે છે. તો તે સાત્ત્વિક ત્યાગ માનેલો છે. ॥૮॥

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।

त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥१०॥

સત્ત્વગુણે સમ્પન્ન, યથાર્થ સમઝણવાળો અને સન્દેહ વિનાનો - નિઃસંશય, કર્મફળ ત્યાગ કરનારો પુરૂષ અકુશળ કર્મનો દ્વેષ નથી કરતો તેમ કુશળ કર્મમાં આસક્ત પણ થતો નથી. ॥૧૦॥

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।

यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥११॥

કારણ કે દેહધારીઓએ સર્વથા તો કર્મ છોડી શકાતાં જ નથી. માટે જે કર્મના ફળનો ત્યાગ કરે છે. એ જ ખરો ત્યાગી એમ કહેવાય છે. ॥૧૧॥

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।

भवत्यत्यगिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥१२॥

કર્મફળનો ત્યાગ નહિ કરનારાઓને અપ્રિય, પ્રિય, અને પ્રિય-અપ્રિય-મિશ્ર, એવાં ત્રણ પ્રકારનાં ફળ મરીને ભોગવવાં પડે છે. પરન્તુ જે કર્મફળનો ત્યાગ કરનારા છે. તેમને તો ક્યારેય એવું ફળ ભોગવવાનું હોતું જ નથી. ॥૧૨॥

पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।

सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥१३॥

હે મહાબાહો ! હવે સઘળા કર્મની સિદ્ધિને માટે આ પાંચ કારણો કર્મનો અન્ત લાવવાની યુક્તિ શીખવનારા સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યાં છે, તેને મારા થકી તું સમઝ. ॥૧૩॥

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।

विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥१४॥

અધિષ્ઠાન-શરીરરૂપ સ્થાન, કર્તા-જીવાત્મા, જુદા જુદા પ્રકારનાં કરણ-મન અને ઈન્દ્રિયો, અનેક પ્રકારની ચેષ્ટા-વ્યાપાર અને એમાં પાંચમું દૈવ-ફળદાતા ભગવાન. ॥૧૪॥

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ।

न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः ॥१५॥

માણસ શરીર, વાણી અને મનથી જે કંઈ સાડું કે ખોટું કર્મ આરંભે છે. તેમાં આ અધિષ્ઠાનાદિક પાંચ હેતુઓ-કારણો છે. ॥૧૫॥ તત્રૈવં સતિ કર્તારમાત્માનં કેવલં તુ યઃ ।

पश्यत्यकृतबुद्धित्वात्र स पश्यति दुर्मतिः ॥१६॥

તેમાં આમ સ્પષ્ટ હોવા છતાં જે અશિક્ષિત બુદ્ધિવાળો હોવાથી દુર્મતિ માણસ કેવળ એકલા જીવાત્માનેજ કર્તા જુએ છે-માને છે. તો તે ખરું જોતો-જાણતો નથી. ॥૧૬॥

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।

हत्वापि स इमाल्लोकात्र हन्ति न निबध्यते ॥१७॥

જે પુરૂષને અહંકૃત ભાવ નથી અને જેની બુદ્ધિ સારા-નરસાથી લેપાતી નથી. તે પુરૂષ આ સઘળા લોકને મારીને-મારે છે. તો પણ તે મારતોય નથી અને બંધાતોય નથી. ॥૧૭॥

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ।

करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥१८॥

જ્ઞાન, જ્ઞેય અને પરિજ્ઞાતા-જાણનારો, એમ ત્રણ પ્રકારે કર્મની નોદના-વિધિ છે. અને કરણ-સાધન, કર્મ અને કર્તા, એમ ત્રણ પ્રકારનો કર્મનો સંગ્રહ-નિરૂપણ છે. ॥૧૮॥

ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ।

प्रोच्यते गुणसंख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥१९॥

હવે સત્ત્વાદિક ગુણભેદને લીધે જ્ઞાન, કર્મ અને કર્તા તે પણ ત્રણ-ત્રણ પ્રકારનાં છે. એમ ગુણકાર્યના ભેદને નિરૂપણ કરનાર શાસ્ત્રોમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેને પણ મારા થકીજ તું યથાર્થપણે સાંભળ ! ॥૧૯॥

સર્વભૂતેષુ येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।
 अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥૨૦॥
 બ્રાહ્મણાદિક વિભાગથી રહેલાં સર્વ ભૂત-પ્રાણીમાત્રમાં
 અવિભક્ત-બ્રાહ્મણાદિક વિભાગવ્યવસ્થા જેમાં નથી. એવા એક
 અવિષમ અવ્યય-અવિનાશી આત્માને જે જ્ઞાને કરીને જુએ છે જાણે
 છે. તે જ્ઞાનને સાત્ત્વિક જ્ઞાન જાણ ! ॥૨૦॥

पृथक्त्वे तु यज्ज्ञानं नानाभावान्मृथग्विधान् ।
 वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥૨૧॥
 બ્રાહ્મણાદિક સર્વ ભૂતોમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના જુદા જુદા
 ભાવોને પૃથક્ પૃથક્ પણે જે જ્ઞાનથી જાણે છે. તે જ્ઞાનને રાજસ જ્ઞાન
 જાણ ! ॥૨૧॥

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये सक्तमहैतुकम् ।
 अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥૨૨॥
 અને જે જ્ઞાન તો એકજ કાર્યમાં સમગ્ર ઈળવાળામાંજ જેમ,
 એમ આસક્ત થાય, ઈચ્છિત ઈળનું અનુસન્ધાન પણ જેમાં ન હોય,
 તત્ત્વાર્થ સિવાયનું અને જે તુચ્છ ઈળ પમાડનારું હોય, તે તામસ
 જ્ઞાન કહેલું છે. ॥૨૨॥

नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।
 अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ॥૨૩॥
 નિયત-અવશ્ય પ્રાપ્ત, સંગ-આસક્તિએ રહિત અને ઈળની
 ઈચ્છા નહિ રાખનારા નિષ્કામ પુરૂષે રાગ-દ્વેષ સિવાય કરેલું જે
 કર્મ તે સાત્ત્વિક કર્મ કહેવાય છે. ॥૨૩॥

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः ।
 क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥૨૪॥
 જે કર્મ તો ઈળની ઈચ્છાથી પ્રેરાઈને કરેલું હોય અને અહંકાર-
 અભિનિવેશ પણ જેમાં પૂરો હોય, તેમ બહુ પ્રયાસવાળું જે કર્મ હોય,
 આવું કર્મ તે રાજસ કર્મ કહેલું છે. ॥૨૪॥

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनवेक्ष्य च पौरुषम् ।
 मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥૨૫॥

परिणामे थनाइं इण, अर्थादिकनो थतो विनाश, प्राणीओनी
 थती हिंसा, तेमज पोतानुं सामर्थ्य, आ सघणानो विथार-विवेक
 कर्था सिवायज केवण मोड-ममताथी जे कर्म आरंभाय છે. તે તામસ
 કર્મ કહેવાય છે. ॥૨૫॥

मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।
 सिद्धचसिद्धचोर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥૨૬॥
 ઈળમાં આસક્તિ જેણે છોડી દીધી છે, અહંકાર ભર્યું વચન પણ
 નહિ બોલનારો, ધૈર્ય અને સતત ઉત્સાહ રાખનારો, કાર્યની સિદ્ધિ-
 અસિદ્ધિમાં પણ શોક-મોહાદિક વિકાર નહિ પામનારો, આવો કર્તા
 સાત્ત્વિક કર્તા કહેવામાં આવે છે. ॥૨૬॥

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
 हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥૨૭॥
 આસક્તિવાળો, કર્મના ઈળને ઈચ્છનારો, ઉચિત દ્રવ્ય પણ નહિ
 ખર્ચનારો, હિંસામાં રૂચિવાળો, અપવિત્રપણે વર્તનારો અને વારંવાર
 હર્ષ-શોક પામનારો, આવો કર્તા રાજસ કર્તા કહેલો છે. ॥૨૭॥

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः ।
 विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥૨૮॥
 શાસ્ત્રીય કર્મ આચરવામાં ગાફલ વર્તનારો, પ્રાકૃત-વિવેકશૂન્ય
 પામર, ગુરૂ-દેવાદિકની આગળ પણ અનમ્ર વર્તનારો, શઠ, ઠગારો,
 આળસ્ય રાખનારો પ્રમાદી, સદાય અસંતુષ્ટ રહીને ખેદ પામનારો
 અને દીર્ઘ સૂત્રી, આવો કર્તા તામસ કર્તા કહેવાય છે. ॥૨૮॥

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतत्त्विविधं शृणु ।
 प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ॥૨૯॥
 હવે-બુદ્ધિના અને ધૃતિના પણ ગુણે કરીને થતા ત્રણ પ્રકારના
 ભેદ હે ધનંજય ! હું જુદા-જુદા વિક્રિતપૂર્વક કહીશ તેને સમગ્રપણે
 તું સાવધાન થઈને સાંભળ ! ॥૨૯॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
 बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥૩૦॥
 હે પાર્થ ! જે બુદ્ધિથી મનુષ્યો પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિને જાણે છે.

તેમજ કાર્ય-અકાર્યને, ભય-અભયને, તથા બંધ-મોક્ષને પણ જાણે છે. તે સાત્ત્વિકી ઉત્તમ બુદ્ધિ છે. ॥૩૦॥

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।

अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥૩૧॥

હે પાર્થ ! જે બુદ્ધિથી ધર્મ-અધર્મને, તથા કાર્ય-અકાર્યને પણ અયથાર્થ પણે જાણે છે. અર્થાત્-ખરી રીતે વાસ્તવિક પણે નથી સમજતો તે રાજસી મધ્યમ બુદ્ધિ છે. ॥૩૧॥

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ।

सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥૩૨॥

અને હે પાર્થ ! તમોગુણથી આવરણ પામેલી જે બુદ્ધિથી અધર્મને ધર્મ એમ માને છે. તેમજ સઘળા અર્થોને-શાસ્ત્રમાં કહેલા સદર્થોને પણ વિપરીતજ માને છે. તે બુદ્ધિ તો તામસી અધમ બુદ્ધિ જાણવી. ॥૩૨॥

धृत्या यया धारयते मनः प्राणेन्द्रियक्रियाः ।

योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥૩૩॥

બીજા વિષયોમાં વ્યભિચાર નહિ પામનારી એવી જે ધૃતિથી મન, પ્રાણ અને ઈન્દ્રિયોની ક્રિયાઓને ભક્તિયોગની સિદ્ધિ માટે વશ કરાય છે. હે પાર્થ ! તે સાત્ત્વિકી ધૃતિ જાણવી. ॥૩૩॥

यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन ।

प्रसङ्गेन फलाकाङ्क्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥૩૪॥

હે અર્જુન ! જે ધૃતિથી તો ફળની આકાંક્ષાવાળો પુરૂષ ધર્મ, અર્થ અને કામ, તેને અતિ આસક્તિપૂર્વક ધારે છે- મુકી શકતો નથી, હે પાર્થ ! તે રાજસી ધૃતિ જાણવી. ॥૩૪॥

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।

न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥૩૫॥

કુબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય જે ધૃતિથી સ્વપ્ન-નિદ્રા, ભય, શોક, વિષાદ-ખેદ અને મદ-ગર્વ, આ સર્વને છોડી શકતો નથી, હે પાર્થ ! તે તામસી ધૃતિ જાણવી. ॥૩૫॥

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।

अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति ॥૩૬॥

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।

तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥૩૭॥

હે ભરતર્ષભ ! હવે-હમણાં મારા થકી ત્રણ પ્રકારનું સુખ તું સાંભળ ! જે સુખમાં સહજ અભ્યાસથી જ રમે છે-સ્થિતિ પામે છે, અને સાંસારિક કલેશના અન્તને પણ પામે છે.

વળી જે અભ્યાસ વખતે વિષ સમાન લાગે છે. અને પરિણામે અમૃતને તુલ્ય નીવડે છે. આવું પોતાની આત્મનિશ્ચયક બુદ્ધિની પ્રસન્નતાથી થયેલું સુખ તે સાત્ત્વિક સુખ કહેલું છે. ॥૩૬-૩૭॥

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।

परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥૩૮॥

વિષય અને ઈન્દ્રિયોના સંયોગથી જે અનુભવ વખતે અમૃતને તુલ્ય મીઠું લાગે છે. પણ પરિણામે વિષની માફક દુઃખદાયી નીવડે છે. તે રાજસ સુખ કહેલું છે. ॥૩૮॥

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।

निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥૩૯॥

જે સુખ ભોગવતી વખતે અને પરિણામે પણ જીવાત્માને કેવળ મોહને જ કરનારું થાય છે. તેમજ નિદ્રા, આલસ્ય અને પ્રમાદ, તેનાથી પ્રાપ્ત થતું સુખ તે તામસ સુખ કહેલું છે. ॥૩૯॥

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।

सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गिणैः ॥૪૦॥

હે અર્જુન ! પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યોમાં અથવા તો સ્વર્ગમાં દેવતાઓમાં એવું કોઈ પ્રાણી નથી કે જે આ પ્રકૃતિથી ઉપજેલા ત્રણ દુણોથી રહિત હોય. ॥૪૦॥

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ।

कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥૪૧॥

હે પરન્તપ ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યોનાં તેમજ શૂદ્રોનાં પણ કર્મ સ્વભાવથી થયેલા ગુણોને લીધે-ગુણો પ્રમાણેજ જુદાં જુદાં વિભાગથી કહેલાં છે. ॥૪૧॥

શમો દમસ્તપઃ શોચં ક્ષાન્તિરાર્જવમેવ ચ ।
જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥૪૨॥
શમ, દમ, તપ, બે પ્રાકારનું શૌચ, ક્ષમા, આર્જવ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન
અને આસ્તિકતા, આ સઘળાં બ્રાહ્મણને સ્વભાવપ્રાપ્ત કર્મ કહેલાં
છે. ॥૪૨॥

શૌર્યં તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનમ્ ।
દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥૪૩॥
શૌર્ય, તેજ, ધૈર્ય, દક્ષતા, યુદ્ધમાં પણ પલાયન ન કરી જવું, દાન
અને ઈશ્વરભાવ, આ બધાં ક્ષત્રિયોને સ્વભાવથી જ પ્રાપ્ત થયેલાં સહજ
કર્મ છે. ॥૪૩॥

કૃષિગૌરક્ષ્યવાણિજ્યં વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજમ્ ।
પરિચર્યાત્મકં કર્મ શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજમ્ ॥૪૪॥
ખેડ કરવી, ગાયો વિગેરે પશુઓનું રક્ષણ કરવું અને વાણિજ્ય-
વેપાર કરવો. આ વૈશ્યોનાં સ્વભાવપ્રાપ્ત કર્મ છે. અને ત્રણ વર્ણની
પરિચર્યા કરવી એ રૂપ શૂદ્રોનું પમ સ્વભાવપ્રાપ્ત કર્મ છે. ॥૪૪॥

સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતે નરઃ ।
સ્વકર્મનિરતઃ સિદ્ધિં યથા વિન્દતિ તચ્છૃણુ ॥૪૫॥
સર્વ મનુષ્યો પોત-પોતાના કર્મમાં જ આભરત-રચ્યા-પચ્યા
રહીને સંસિદ્ધિને પામે છે. હવે તે પોતાના જ કર્મમાં નિરત રહીને જેમ
સિદ્ધિને પામે છે. તે તું સાંભળ ! ॥૪૫॥

યતઃ પ્રવૃત્તિર્ભૂતાનાં યેન સર્વમિદં તતમ્ ।
સ્વકર્મણા તમભ્યર્ચ્યં સિદ્ધિં વિન્દતિ માનવઃ ॥૪૬॥
જેના થકી આ ભૂત-પ્રાણીમાત્રની પ્રવૃત્તિ-આરંભ થાય છે, અને
જેણે આ સઘળું જગત્ વ્યાપેલું છે. તે પરમાત્માને પોતાના કર્મથી
પૂજીને-પ્રસન્ન કરીને માણસો સિદ્ધિને પામે છે. ॥૪૬॥

શ્રેયાન્સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ટિતાત્ ।
સ્વભાવનિયતં કર્મ કુર્વન્નાનોતિ કિલ્બિષમ્ ॥૪૭॥
સારી રીતે અનુષ્ઠાન કરેલા પર ધર્મ કરતાં પમ ન્યૂન ગુણવાળો
હોય તોય પોતાનો ધર્મ સારો-શ્રેય આપનારો છે, કેમકે સ્વભાવથી જ

નિયત કરેલું કર્મ કરતાં માણસ ક્યારેય કિલ્બિષ-દુઃખ અગર તો
પાપ નથી પામતો. ॥૪૭॥

સહજં કર્મ કૌન્તેય સદોષમપિ ન ત્યજેત્ ।
સર્વાસ્મ્યા હિ દોષેણ ધૂમેનાગ્નિરિવાવૃતાઃ ॥૪૮॥
હે કૌન્તેય ! દોશવાળું-ન્યૂન ગુણવાળું હોય તોય પોતાનું સહજ
કર્મ માણસોએ તજવું જોઈએ નહિ, કેમકે-સર્વ કર્મના આરંભોજ
ધૂમાડાથી અગ્નિ જ જેમ એમ દોષથી જ આવરેલા ભરેલા છે. ॥૪૮॥

અસક્તબુદ્ધિઃ સર્વત્ર જિતાત્મા વિગતસ્મૃહઃ ।
નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિં પરમાં સંન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥૪૯॥
સર્વત્ર વસ્તુમાત્રમાં આસક્તિએ રહિત બુદ્ધિવાળો, મનને
જીતનારો અને સ્વર્ગાદિકના સુખમાં પણ સ્પૃહા વિનાનો પુરુષ
કર્મફળના સંન્યાસથી જ સર્વોત્કૃષ્ટ નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિને પામે છે. ॥૪૯॥

સિદ્ધિં પ્રાપ્તો યથા બ્રહ્મ તથાપ્નોતિ નિબોધ મે ।
સમાસેનૈવ કૌન્તેય નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય યા પરા ॥૫૦॥
નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિના ફળરૂપ ધ્યાનયોગને પામેલો પુરુષ જેવી રીતે
બ્રહ્મને-પરબ્રહ્મને પામે છે, તે સંક્ષેપથી કહેલો પ્રકાર મારા થકી તું
જાણ !-સમઝ ! કે જે પરમાત્મપ્રાપ્તિરૂપ જ્ઞાનની પરા કાષ્ટા-ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ કહેલી છે. ॥૫૦॥

બુદ્ધ્યા વિશુદ્ધ્યા યુક્તો ધૃત્યાત્માનં નિયમ્ય ચા ।
શબ્દાદીન્વિષયાંસ્ત્યક્ત્વા રાગદ્વેષૌ વ્યુદસ્ય ચ ॥૫૧॥
વિવિક્તસેવી લઘ્વાશી યતવાક્રાયમાનસઃ ।
ધ્યાનયોગપરો નિત્યં વૈરાગ્યં સમુપાશ્રિતઃ ॥૫૨॥
અહંકારં બલં દર્પં કામં ક્રોધં પરિગ્રહમ્ ।

વિમુચ્ય નિર્મમઃ શાન્તો બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥૫૩॥
સર્વથા વિશુદ્ધ બુદ્ધિએ યુક્ત થઈને, ધૈર્યથી મનને નિયમમાં
રાખીને, શબ્દાદિક વિષયોનો ત્યાગ કરીને અને રાગ-દ્વેષનો પણ
સર્વથા પરિત્યાગ કરીને,

એકાન્ત સેવન કરવાના સ્વભાવવાળો થઈને, લઘુ આહાર કરીને,
વાણી, શરીર અને મનને નિયમમાં રાખીને, પરમ વૈરાગ્યને સર્વથા

આશર્યો થકો નિરન્તર ધ્યાનયોગપરાયણ વર્તતો.

તેમજ અહંકાર, બળ, દર્પ, કામ, ક્રોધ અને પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરીને નિર્મમત્વ થઈને શાન્ત થયેલો પુરૂષ બ્રહ્મરૂપ થવાને યોગ્ય થાય છે. ॥૫૧-૫૩॥

બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ ન કાઙ્ક્ષતિ ।

સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ભક્તિ લભતે પરામ્ ॥૫૪॥

આવો બ્રહ્મભૂત થયેલો, પ્રસન્ન ચિત્તવાળો પુરૂષ પ્રિય વસ્તુના નાશથી નથી શોક કરતો, કે નથી પ્રિય વસ્તુની આકાંક્ષા કરતો, સર્વ ભૂત-પ્રાણીમાત્રમાં સમ ભાવ પામેલો પુરૂષ મારી પરા-પ્રેમલક્ષણા ભક્તિને પામે છે. ॥૫૪॥

ભક્ત્યા મામભિજાનાતિ યાવાન્યશ્ચાસ્મિ તત્ત્વતઃ ।

તતો માં તત્ત્વતો જ્ઞાત્વા વિશતે તદનન્તરમ્ ॥૫૫॥

હું જેવડો છું અને જે છું તેવો તો મને તત્ત્વથી ભક્તિથીજ જાણે છે. અને એમ તત્ત્વથી મને જાણી-સમજીને તે પછી મારા પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે-મનેજ પામે છે. ॥૫૫॥

સર્વકર્માણ્યપિ સદા કુર્વાણો મદ્વ્યપાશ્રયઃ ।

મત્પ્રસાદાદવાપ્નોતિ શાશ્વતં પદમવ્યયમ્ ॥૫૬॥

વર્ણાશ્રમને સમુચિત પોત-પોતાના કર્મ સદાય કરતો અને મારો દૈઢ આશ્રય રાખનારો પુરૂષ મારી પ્રસન્નતા મેળવીને તે દ્વારા અવિનાશી શાશ્વત પદને-બ્રહ્મધામને પામે છે. ॥૫૬॥

ચેતસા સર્વકર્માણિ મયિ સંન્યસ્ય મત્પરઃ ।

બુદ્ધિયોગમુપાશ્રિત્ય મચ્ચિન્તઃ સતતં ભવ ॥૫૭॥

જ્ઞાને કરીને સર્વ કર્મો મારામાં સમપર્ણ કરીને મત્પરાયણ થઈને બુદ્ધિયોગનો સમાશ્રય કરીને અખંડ મારામાંજ ચિત્તવૃત્તિ રાખનારો થઈ જા! ॥૫૭॥

મચ્ચિન્તઃ સર્વદુર્ગાણિ મત્પ્રસાદાત્તરિષ્યસિ ।

અથ ચેત્ત્વમહંકારાન્ન શ્રોષ્યસિ વિનદ્ભ્યસિ ॥૫૮॥

મારામાં ચિત્ત રાખવાથી સર્વ દુસ્તર દુઃખોને પણ મારી પ્રસન્નતાથી તરી જઈશ. અને જો તું અહંકાર રાખીને માડું વચન

નહિ સાંભળે તો તું વિનાશને માર્ગે જઈને ભ્રષ્ટ થઈ જઈશ. ॥૫૮॥

યદહંકારમાશ્રિત્ય ન યોત્સ્ય ઇતિ મન્યસે ।

મિથ્યૈષ વ્યવસાયસ્તે પ્રકૃતિસ્ત્વાં નિયોક્ષ્યતિ ॥૫૯॥

અહંકારને આશરીને “હું યુદ્ધ નહિ કરું” એમ જો તું માનતો હોય તો તે તારો મનનો ઠરાવ મિથ્યા-નકામો છે. તારી પ્રકૃતિજ-સ્વભાવજ તને યુદ્ધ કરવામાં પ્રેરશે. ॥૫૯॥

સ્વભાવજેન કૌન્તેય નિબદ્ધઃ સ્વેન કર્મણા ।

કર્તુ નેચ્છસિ યન્મોહાત્કરિષ્યસ્યવશોઽપિ તત્ ॥૬૦॥

હે કૌન્તેય ! પૂર્વ સંસ્કારરૂપ સ્વભાવથીજ પ્રાપ્ત સ્વકર્મથી બંધાયેલો તું મોહને વશ થઈને જે કાર્ય કરવા નથી ઈચ્છતો તેજ કાર્ય તું પરવશ થકો પણ જરૂર કરીશ. ॥૬૦॥

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥૬૧॥

હે અર્જુન ! સર્વના સ્વામી ભગવાન સર્વ ભૂતોના હૃદય-પ્રદેશમાં પોતાની માયા-શક્તિથી સંસૃતિ-ચક્રરૂપ યંત્ર ઉપર આરૂઢ થયેલાં સર્વ ભૂત-પ્રાણીમાત્રને તેના તેના કર્મ પ્રમાણે સંસારમાં ભમાવતા થકા રહે છે. ॥૬૧॥

તમેવ શરણં ગચ્છ સર્વભાવેન ભારત ।

તત્પ્રસાદાત્પરાં શાન્તિ સ્થાનં પ્રાપ્સ્યસિ શાશ્વતમ્ ॥૬૨॥

હે ભારત ! તેથી તું સમગ્ર ભાવથી-પ્રકારથી તે પરમેશ્વરનેજ શરણે જા-રહે, તે પરમાત્માની પ્રસન્નતાથીજ તું પરમ શાન્તિને અને અવિચળ પદને પામીશ. ॥૬૨॥

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।

विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥૬૩॥

આ પ્રમાણે મેં તને ગુહ્યમાં અતિ ગુહ્ય પરમ રહસ્યરૂ જ્ઞાન કહી બતાવિયું. માટે એ સગળું સમગ્રપણે વિચારીને જેમ તારી ઈચ્છા હોય તેમ કર ! ॥૬૩॥

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।

इष्टोऽसि मे वृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥૬૪॥

વળી-ફરીથી પણ સર્વ રહસ્યમાં પણ પરમ રહસ્યરૂપ મારું સર્વોત્કૃષ્ટ હિત કરનારું વચન સાંભળ ! તું મને અત્યંત વ્હોલો છું અને અતિ દેહ મતિવાળો છું માટે તારા હિતનું વચન હું તને કહીશ-કહું છું. ॥૬૪॥

મન્મના ભવ મદ્ભક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ।

મામેવૈષ્યસિ સત્યં તે પ્રતિજાને પ્રિયોઽસિ મે ॥૬૫॥

મારામાંજ મન રાખમનારો થા ! મારોજ ભક્ત થા ! મારુંજ પૂજન કરનારો થા ! અને મનેજ નમસ્કાર કર ! આમ કરવાથી તું મનેજ પામીશ. તું મને અતિ પ્રિય છું. માટે તારી આગળ હું સ્તય પ્રતિજ્ઞા-વચન કહું છું ॥૬૫॥

સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ।

અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ ॥૬૬॥

તું સર્વ ધર્મને-ધર્મના બળને છોડી દઈને મને એકનેજ શરણ પામ હું તને સર્વ પાપ થકી મુકાવીશ. તું કાંઈ શોક કરીશ માં. ॥૬૬॥

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥૬૭॥

આ મેં તને કહેવું જ્ઞાન જે તપ કરવામાં રૂચિવાળો ન હોય, તેમજ જે મારો ભક્ત ન હોય તેને ક્યારેય કહેવું નહિ, તેમજ જે આ જ્ઞાન સાંભળવા ન ઈચ્છતો હોય, અગર સેવાવૃત્તિ સિવાયનો હોય તેને પણ ન કહેવું. અને જે મારા તરફ અભ્યસૂયા કરતો હોય તેને ક્યારેય નજ કહેવું. ॥૬૭॥

य इमं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।

भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवૈષ્યત્યસંશયઃ ॥૬૮॥

જે પુરૂષ આ પરમ રહસ્યરૂપ જ્ઞાન મારા ભક્તોમાં કહીને પ્રવર્તાવશે તો તે મારે વિષે પરા-પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ કરીને મનેજ પામશે. એમાં લવ-લેશ શંકાજ નથી. ॥૬૮॥

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।

भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥૬૯॥

એવા મારું જ્ઞાન ફેલાવનારા ભક્ત પુરૂષ કરતાં મારું અત્યંત

પ્રિય કરનાર મનુષ્યોમાં બીજો કોઈ છેજ નહિ. અને આ પૃથ્વી ઉપર તેના કરતાં બીજો કોઈ મને અતિશય વ્હાલો પણ થનાર નથીજ. ॥૬૯॥

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।

ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥૭૦॥

આપણા બેના આ મોક્ષ આપનારા ધર્મ સંબંધી સંવાદનો જે પાઠ કરશે, તો તે પુરૂષે હું સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનયજ્ઞથી પૂજેલો થઈશ એમ મારો નિશ્ચય છે. ॥૭૦॥

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।

सोऽपि मुक्तः शुभ्राल्लोकान्प्राप्नुयात्सुण्यकर्मणाम् ॥૭૧॥

આ જ્ઞાન-શાસ્ત્રમાં જે શ્રદ્ધાવાનું થઈને સાંભળે, અને વળી જે આમાં અભ્યસૂયા ન કરે, તો તે પુરૂષ પણ પુણ્ય કર્મ કરનારા પવિત્ર ભક્ત મૃષોના લોકને પામે છે. ॥૭૧॥

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।

कच्चिदज्ञानसंमोहः प्रनष्टस्ते धनेजय ॥૭૨॥

હે પાર્થ ! આ મેં કહ્યું તે તેં એકાગ્ર-સાવધાન ચિત્તથી સાંભળ્યું ? અને હે ધનંજય ! તારો અજ્ઞાનથી થયેલો મોહ સર્વથા નષ્ટ થયો ? ॥૭૨॥

અર્જુન ઉવાચ ।

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ।

स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव ॥૭૩॥

અર્જુન કહે છે = હે અચ્યુત ! તમારી પ્રસન્નતાથી મારો મોહ નષ્ટ થઈ ગયો છે. અને હું પૂરે-પૂરી સ્મૃતિમાં-સાવધાનીમાં આવ્યો છું. હું સંદેહ વિનાનો થઈને ઉભો છું અને તમારું વચન પાળીશ. ॥૭૩॥

સંજય ઉવાચ ।

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।

संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥૭૪॥

સંજય કહે છે = આ પ્રમાણે મહાત્મા વાસુદેવ અને પાર્થ એ બંનેનો રોમાંચ કરે એવો આ અદ્ભુત સંવાદ મેં સાંભળ્યો. ॥૭૪॥

વ્યાસપ્રસાદાચ્છૃતવાનેતદ્બુદ્ધમહં પરમ્ ।
 યોગં યોગેશ્વરાત્કૃષ્ણાત્સાક્ષાત્કથયતઃ સ્વયમ્ ॥૭૫॥
 સકળ યોગના સ્વામી સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતેજ અર્જુનને
 કહેતા હતા તેમના થકી આ પરમરહસ્યરૂપ સંવાદ મેં વ્યાસમુનિની
 પ્રસન્નતાને લીધે સાંભળ્યો. ॥૭૫॥

રાજન્સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય સંવાદમિમામદ્બુદ્ધતમ્ ।
 કેશવાર્જુનયોઃ પુણ્યં હૃષ્યામિ ચ મુહુર્મુહુઃ ॥૭૬॥
 હે રાજન્ ! કેશવ ભગવાન અને અર્જુનના આ અતિ પવિત્ર
 અદ્ભુત સંવાદને સંભારીને હું વારંવાર અતિ હર્ષ પામું છું. ॥૭૬॥
 તત્ત્વ સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય રૂપમત્યદ્બુદ્ધતં હરેઃ ।
 વિસ્મયો મે મહાન્રાજન્હૃષ્યામિ ચ પુનઃ પુનઃ ॥૭૭॥
 હે રાજન્ ! શ્રીહરિ-કૃષ્ણનું તે અતિ અદ્ભુત રૂપ સંભારીને
 મને બહુજ મોટો વિસ્મય થાય છે. અને હું વારંવાર અતિ
 હર્ષ પામું છું. ॥૭૭॥

યત્ર યોગેશ્વઃ કૃષ્ણો યત્ર પાર્થો ધનુર્ધરઃ ।
 તત્ર શ્રીર્વિજયો ભૂતિર્ધ્રુવા નીતિર્મતિર્મમ ॥૭૮॥
 હે રાજન્ ! જ્યાં-જે પક્ષમાં સાક્ષાત્ યોગેશ્વર કૃષ્ણ છે. અને
 ધનુધારી પૃથાપુત્ર અર્જુન છે. ત્યાંજ શ્રી-લક્ષ્મી, વિજય અને ભૂતિ
 ઐશ્વર્ય છે. અને અચળ નીતિ પણ ત્યાંજ છે. એમ મારી મતિ-નિશ્ચય
 છે. ॥૭૮॥

ૐતત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં
 યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે મોક્ષસંન્યાસયોગો
 નામાષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥
 ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં
 યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે સંન્યાસયોગો
 નામાષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥